

PROCENA STATUSA PRAVA NEVEĆINSKIH ZAJEDNICA NA KOSOVU



2020



Procena statusa prava
nevećinskih zajednica
na Kosovu

Naručilac istraživanja

NVO „Aktiv“

Autori istraživanja

Caleb Waugh

Igor Marković

Asistent na istraživanju

Giulia Datovo

Donator

Međunarodni centar Olof Palme

Za izdavača

NVO „Aktiv“

Adresa: Kralja Petra 183a, Severna Mitrovica

Imejl: office@ngoaktiv.org

Veb-sajt: www.ngoaktiv.org

Dizajn korica i prelom

Krešimir Vogrinc

www.kvfinndesign.com

Severna Mitrovica, jul 2021.

Sadržaj

Uvod	6
I. Prava nevećinskih zajednica tokom protekle godine	10
II. Političko učešće i predstavljanje nevećinskih zajednica	22
III. Pristup uslugama	34
IV. Socijalno-ekonomska pitanja	52
V. Identitet i kulturno nasleđe	58
VI. Veze sa drugim državama	64
VII. Manje brojne nevećinske zajednice	68
VIII. Tri ključna interesa svake od nevećinskih zajednica	74

Uvod

U protekloj godini zabeležen je niz promena koje su imale značajan uticaj na pravac i prirodu odnosa između nevećinskih zajednica i vlasti na centralnom nivou. Pandemija COVID-19 radikalno je promenila globalni politički, socijalni i ekonomski pejzaž, opteretila finansijske i materijalne resurse i testirala sposobnost vlada u pružanju usluga svojim biračima. Povrh svega, poslužila je i kao lakmus test kada je reč o poštovanju ljudskih prava i sposobnosti institucija da obezbede kontinuiranu zaštitu ustavom zagwarantovanih mehanizama za odbranu tih prava. Na Kosovu, efekti tekuće vanredne situacije u javnom zdravstvu pokazali su relativnu ranjivost nevećinskih zajednica, kao i neprekidno nepoštovanje njihovih prava u svakodnevnoj praksi vlasti i institucionalnom ponašanju. Imajući ovo na umu, *procena statusa nevećinskih prava na Kosovu* poprima dodatnu hitnost i značaj, u pokušaju da se dodatno osvetle izazovi sa kojima se suočavaju nevećinske zajednice, kako tokom protekle godine (2020), tako i tokom dužeg perioda.

Tokom poslednjih nekoliko godina, NVO AKTIV pažljivo je pratio razvoj situacije u kosovskim nevećinskim zajednicama. Dešavanja poput potpisivanja Briselskog sporazuma 2013. godine, kao i pojačana integracija zajednice kosovskih Srba u kosovski sistem doveli su do značajnih društveno-političkih promena i zaista podstakli dramatične promene u lokalnoj dinamici. Izmenjeni pejzaž takođe je stvorio situaciju u kojoj su kosovski Srbi i druge nevećinske grupe sve više zavisne od kosovskih institucionalnih, pravnih i ustavnih struktura za zaštitu svojih osnovnih ljudskih i ekonomskih prava, kao i svojih jezika i kulturnog nasleđa. Ove okolnosti primorale su AKTIV da stvori niz mehanizama za posmatranje promenljive prirode odnosa između vlasti na centralnom nivou i nevećinskih zajednica.¹ Pre svega, sa ciljem da se utvrdi u kojoj meri se prava zajednice poštuju u praksi, ali i da se proceni ukupan kvalitet života i učešća u javnoj sferi u kojem uživaju članovi zajednice. Pokrenuta prošle godine, *procena statusa nevećinskih prava na Kosovu* važan je kamen temeljac ovih napora i predstavlja kumulativnu analizu podataka prikupljenih praćenjem aktivnosti u brojnim postavljenim tematskim oblastima koja uključuju jezička prava, pristup uslugama, kulturno i versko nasleđe, bezbednost, imovinska prava i povratak. Iako se prethodni izveštaj fokusirao isključivo na zajednicu kosovskih Srba, ovogodišnji izveštaj je proširen tako da uključuje Bošnjake, Gorance, RAE zajednice i Turke.

¹ Za više informacija: NVO AKTIV, *Covid-19 kriza: Aktivni građanski odgovor*, dostupno na: <http://www.ngoaktiv.org/news/covid19-crisis-active-citizens-response>

Procena statusa prava nevećinskih zajednica na Kosovu za 2020. godinu je publikacija koja, za razliku od izveštaja sličnog karaktera, za cilj ima da osvetli perspektivu običnog građanina, pripadnika nevećinskih zajednica, o problemima sa kojima se svakodnevno ili periodično suočavaju, te interesima za koje smatraju da donosioci odluka treba da uzmu u obzir u što kraćem periodu. U tom smislu, istraživački tim je sproveo četrnaest (14) fokus grupa sa pripadnicima nevećinskih zajednica u kosovskim opštinama u kojima Aškalije, Bošnjaci, Egipćani, Goranci, Romi, Turci i Srbi čine značajni procenat ukupnog stanovništva. Osim fokus grupa sa građanima, sprovedeno je i osamnaest (18) intervjua sa predstavnicima nevladinog sektora i medija, te donosiocima odluka iz redova nevećinskih zajednica. Ovakav istraživački pristup je za cilj imao da dubinski istraži lične stavove i interese nevećinskih zajednica kao celine o kojima ne postoji šira društvena i politička diskusija.

Osim informacija prikupljenih tokom istraživanja unutar spomenutih zajednica, svoj doprinos ovom izveštaju su dali i analitičari i istraživači iz nevećinskih zajednica. Analitički osvrt na pravne i praktične implikacije zakonodavnog kosovskog okvira koji garantuje prava nevećinskim zajednicama bio je neophodan preduslov za sveobuhvatnost i informativnost ove publikacije. Povratne informacije sakupljene iz perspektiva običnih građana, ali i istaknutih predstavnika nevećinskih zajednica, objedinjene su u izveštaj čiji je cilj da kosovsku, ali i regionalnu javnost upozna sa preprekama na koje nailaze pripadnici nevećinske zajednice. Ono što jeste važno naglasiti je da ovaj izveštaj ne pretenduje da obuhvati sve probleme i ključne teme od važnosti za nevećinske zajednice, već da izazove reakciju centralnih i lokalnih institucija, koje bi se, bez daljeg odlaganja, ozbiljnije pozabavile činjenicama koje će biti iznete u narednim stranicama.

Napomena u vezi sa izborima

Iako su izbori za skupštinske poslanike održani 2021. godine, odlučeno je da rezultati istih budu uključeni u izveštaj uprkos činjenici da se njime pokriva 2020. godina. Razlog tome leži u činjenici da je značajan deo političke kampanje započet pre januara 2021. godine, te da je imala uticaja na društveno-političku dinamiku u nevećinskim zajednicama.

I. Prava nevećinskih zajednica tokom protekle godine

Jezička pitanja / pristup informacijama

Upotreba jezika je jedno od osnovnih prava koje nevećinske zajednice imaju na Kosovu, bilo na lokalnom (tj. jezik u službenoj upotrebi) ili centralnom nivou (zvanični jezik). Kao što je navedeno u prethodnim izveštajima NVO AKTIV,^{2,3} primena dvojezičnosti u svakodnevnoj praksi pokazala se kao značajan izazov za javni sektor.⁴ Dodatni pritisak pod kojim su bile vladine agencije tokom pandemije COVID-19 poslužio je samo za pogoršanje ovog problema i otkrio u kojoj meri je primena dvojezičnosti koja je propisana ustavom i dalje nedostižna.

Za članove kosovske **srpske zajednice**, dobijanje informacija na srpskom jeziku na početku pandemije bilo je sveprožimajuće pitanje: kosovska vlada nije uložila dovoljno napora da obezbedi da se prevedu informacije o vladinim merama i ograničenjima slobode kretanja.⁵ To je dovelo do situacije u kojoj su stanovnici, lišeni tačnih informacija iz prve ruke u vezi sa onim što će postati značajna globalna zdravstvena kriza, često morali da se oslanjaju na medije, pa čak i na glasine da bi bili u toku.

Nevladina organizacija AKTIV, tokom redovnog praćenja, zabeležila je mnogo incidenata za koje agencije nisu obezbeđivale prevode službenih uputstava, naredbi i drugih oblika saopštenja i javnih izjava. Najuočljiviji je bio neuspeh u prevođenju direktiva koje su uključivale pravila o graničnim prelazima, mere karantina, kao i ograničenja slobode kretanja (tj. ko je i kada mogao napustiti svoj dom).⁶ Iako konkretni podaci ne postoje, može se zaključiti na osnovu intervjua i sprovedenih fokus grupa da su mnogi stanovnici pribegavali potrazi na društvenim mrežama, gde su često dobijali samo delimične, a ponekad i potpuno netačne informacije. Ovo je imalo efekat lančane reakcije širenja takozvanih „lažnih vesti“, što je rezultiralo rastućim nepoverenjem u „zvanične“ izvore informacija. To ilustruju rezul-

2 NVO AKTIV, *Jezičke prepreke jednakom pristupu uslugama*, 2020, dostupno na:

<http://ngoaktiv.org/uploads/files/Language%20Impediments%20to%20Equal%20Access%20to%20Services.pdf>

3 NVO AKTIV, *Godišnji izveštaj o stanju jezičkih prava na Kosovu u vreme pandemije*, 2021, dostupno na:

<http://ngoaktiv.org/uploads/files/Annual%20Report%20on%20the%20State%20of%20Language%20Rights%20in%20Kosovo.pdf>

4 NVO Aktiv, *Zvanična dvojezičnost na Kosovu – ključni preduslovi i izazovi*, 2021, dostupno na: <http://ngoaktiv.org/uploads/files/The%20Official%20Bilingualism%20in%20Kosovo%20%E2%80%93%20Key%20Preconditions%20and%20Challenges.pdf>

5 Dana 2. juna 2020. godine, Nacionalni centar za upravljanje granicama izdao je uputstva o procedurama za ulazak na Kosovo na svojoj Fejsbuk stranici koju nije preveo na srpski jezik:

<http://www.ngoaktiv.org/news/lost-in-translation-izgubljeni-u-prevodu-te-humbur-ne-perkthim>

6 Izjava o proglašavanju novih ograničenja kretanja bez prevoda na srpski jezik: <http://www.ngoaktiv.org/news/new-restrictions-of-movement-in-kosovo-entered-into-force-without-official-translation-into-the-serbian-language>

tati istraživanja javnog mnjenja koje je AKTIV sproveo: samo 31% svih ispitanika rekao je da su "u potpunosti" sledili preporuke relevantnih (zdravstvenih) vlasti - broj koji odražava visok nivo nepoverenja prema "zvaničnim" informacijama.⁷

Slično tome, mediji na srpskom jeziku sa Kosova izvestili su o čestim problemima kada je reč o pristupu predstavnicima vlade,⁸ pribavljanju prevoda saopštenja za štampu i usmenom prevodu tokom konferencija za štampu. Nadalje, institucije su pokazale određeni stepen suzdržanosti u uključivanju novinara kosovskih Srba u linije komunikacije koje su inače bile otvorene za njihove albanske kolege. Na primer, putem mejling liste, kreirane od strane Ministarstva zdravlja, slate su informacije medijima na albanskom jeziku bez obezbeđivanja prevoda na srpski jezik. Ovaj problem se takođe ispoljio u interakciji sa drugim institucijama, poput kosovske policije i Ministarstva unutrašnjih poslova. Ovo je umanjilo mogućnost medija da efikasno i brzo prenose tačne informacije široj javnosti, što znači da su kosovski Srbi i druge nevećinske zajednice stavljene u izrazito i merljivo loš položaj kada je u pitanju pristup informacijama.

Goranska zajednica na Kosovu se suočavala sa sličnim problemima tokom pandemije, kao i sve druge zajednice na Kosovu čiji albanski jezik nije maternji, koji su bili od vitalnog značaja za poštovanje mera i očuvanja javnog zdravlja. Informacije i obaveštenja u vezi sa odlukama Vlade i preduzetim merama o zaštiti od virusa korona, a koje su objavljivali Ministarstvo zdravlja i Kosovski institut javnog zdravlja na svojim internet portalima, često su u početku bili dostupni samo na albanskom jeziku, dok bi prevod na srpski kasnio i po nekoliko dana. Tako bi pripadnici goranske zajednice informacijama o novim merama i odlukama Vlade pristupali sa znatnim zakašnjenjem ili bi dobijali usmene i nepotpune podatke od osoba koje donekle poznaju albanski jezik. S obzirom na to da je ova zajednica većinom koncentrisana na teritoriji opštine Dragaš, obaveštenja i plakati u vezi sa pandemijom, za koje je bila zadužena lokalna samouprava, a koji su bili istaknuti na javnim mestima (dom zdravlja, opština, policija, škole, pošta i ostale insitucije), nisu bili u potpunosti u skladu sa Zakonom o upotrebi jezika. Dodatan problem sa kojim se pripadnici ove zajednice susreću javlja se pred sudovima i odnosi se na činjenicu da ih redovno u zapisnik upisu-

7 NVO AKTIV, *COVID - 19: Između stvarnosti i dezinformacija*, 2020, dostupno na:

http://ngoaktiv.org/uploads/files/Covid%2019_Between%20Reality%20and%20Disinformation.pdf

8 Na osnovu intervjua objavljenih sa novinarima koji rade sa medijima kosovskih Srba u periodu od juna do avgusta 2020. godine.

ju kao pripadnike bošnjačke zajednice. Naime, na početku procesa sudija navodi da je stranka bošnjačke nacionalnosti i da će biti obezbeđen prevod na bosanski jezik, pri čemu prethodno nisu upitani o svojoj nacionalnosti.⁹

I bošnjačka zajednica se, kao i goranska i srpska, suočavala sa sličnim, ako ne i istim, jezičkim barijerama kada je u pitanju informisanje o merama zaštite tokom pandemije. Bez obzira na činjenicu što određen broj Bošnjaka¹⁰ i Goranaca govori albanskim jezikom, informacije koje su upućivane od strane institucija nisu dolazile do krajnjih korisnika na njihovom maternjem jeziku. Zvanična obraćanja, saveti, preporuke i ostala dokumenta izdata od strane relevantnih institucija koja su pre svega bila namenjena borbi protiv pandemije nisu bila prevedena. Opština Prizren je u sklopu svojih aktivnosti borbe protiv pandemije otvorila poseban sajt za informacije o pandemiji na kome bosanski jezik nije imao svoju posebnu sekciju.¹¹ Sa druge strane, na zvaničnom sajtu opštine Prizren u periodu pandemije objavljen je samo minoran broj vesti na bosanskom jeziku od kojih je samo jedna bila u vezi sa paketima pomoći koje su lokalne ili centralne institucije pripremile za građane i biznise na Kosovu. Sa sličnim problemom prilikom pristupa informacijama na maternjem jeziku imali su i građani opštine Dragaš. Ovakve poteškoće proizilaze iz činjenice da zvanične stranice ovih dveju opština već godinama ne uključuju verzije na bosanskom jeziku, usled čega lokalne institucije nisu imale službene kanale za obraćanje bošnjačkoj zajednici. Primer takve prakse može se pronaći među odlukama predsednika opštine Prizren, gde je u toku 2020. godine na albanskom jeziku objavljeno 366 odluka, od kojih nijedna nije prevedena na bosanski jezik.¹² Sličan ne-transparentan tretman uočen je i u praksi objavljivanja odluka predsednika opštine Dragaš - od 87 odluka nijedna nije dostupna na bosanskom.¹³

Kako ističu eksperti iz redova ove zajednice, Bošnjaci u ostalim opštinama u kojima čine značajan procenat od ukupnog stanovništva prinuđeni su da koriste verzije zvaničnih sajtova lokalnih i centralnih institucija dos-

9 NVO AKTIV, *Godišnji izveštaj o stanju jezičkih prava na Kosovu: Jezička prava u vreme pandemije*, 2020, dostupno na: <http://ngoaktiv.org/uploads/files/Godi%CS%A1n%20izve%CS%A1taj%20o%20stanju%20jezi%CS%8Dkih%20prava%20na%20Kosovu.pdf>

10 Bosanski jezik je zvaničan jezik u opštinama Prizren i Dragaš, dok je do 2015. godine bio u zvaničnoj upotrebi i u opštini Peć, nakon čega je usvajanjem Pravilnika o upotrebi jezika u Skupštini opštine Peć sveden na jezik u službenoj upotrebi.

11 Sajt opštine Prizren za informacije o pandemiji i virusu, dostupno na: <http://www.covidpz.com>.

12 Zvanični sajt opštine Prizren – Kancelarija predsednika opštine, dostupno na: <https://kk.rks-gov.net/prizren/staff/mytaher-haskuka/?page=37>

13 Zvanični sajt opštine Dragaš – Kancelarija predsednika opštine, dostupno na: <https://kk.rks-gov.net/dragash/wp-content/uploads/sites/12/2021/03/Vendimet-e-kryetarit-dhjetor-2020.pdf>

tupnih na srpskom jeziku. Učesnici fokus grupa naglasili su da je odsustvo verzija sajtova i informacija na bosanskom jeziku direktna posledica institucionalnog poistovećivanja bosanskog sa srpskim jezikom.

Kada je reč o **zajednici Roma, Aškalija i Egipćana**, Gračanica je jedina opština na Kosovu u kojoj se romski jezik koristi kao službeni jezik na lokalnom nivou, kako je predviđeno članom 2 Zakona o upotrebi jezika. Ipak, implementacija ove odredbe i praktična primena nisu postojale, jer opština nije angažovala prevodioce za Rome¹⁴ koji bi mogli da obezbede prevode javnih dokumenata na romski jezik. Da bi dalje promovisalo romski jezik i kulturu, Ministarstvo prosvete odobrilo je nastavu romskog jezika i kulture kao fakultativni predmet u osnovnim školama u oblastima u kojima živi značajan broj pripadnika RAE zajednica. S tim u vezi, Ministarstvo je takođe organizovalo prevođenje knjiga na romski jezik i angažovalo romske nastavnike. Prvobitni plan je bio da se ovaj program pokrene prvo u opštinama Prizren, Uroševac, Đakovica i Obilić, a nakon toga u svim ostalim opštinama. Primena ove mere je u nekoliko navrata prekidana uz obrazloženje da ne postoji budžet za isplatu zarade zaposlenima. Tokom pandemije COVID-19, pripadnici RAE zajednice nisu mogli da pristupe informacijama na romskom jeziku, niti su lokalne ili centralne vlade pokušale da ovaj proces na bilo koji način olakšaju.¹⁵

Prema informacijama prikupljenim od članova **turske zajednice**, nije bilo većih izazova u pogledu pristupa informacijama vezanim za mere koje su izdale institucije, a u poređenju sa drugim nevećinskim zajednicama. Činjenica da većina članova ove zajednice tečno govori albanski jezik pomogla im je da izbegnu jezičke barijere sa kojima su se druge zajednice suočavale. U opštinama Prizren i Mamuša, u kojima živi značajan deo turske zajednice, ključne informacije u vezi sa pandemijom COVID-19 bile su dostupne na turskom jeziku. To je bila posledica jezičkih politika sprovedenih u ovim opštinama, gde je pristup relevantnim informacijama na turskom jeziku smatran standardnom praksom. Štaviše, građani turske nacionalnosti primetili su da su lokalne institucije poboljšale svoju praksu u smislu komunikacije sa članovima ove nevećinske zajednice na njihovom maternem jeziku. Kao što su istakli stručnjaci iz ove zajednice, to je delimično bila i posledica pandemije i hitnosti pružanja usluga svim građanima, bez obzira na njihovo etničku ili versku pripadnost.

14 Informacije prikupljene na osnovu iskaza učesnika fokus grupa.

15 Informacije prikupljene na osnovu intervjua sa ekspertima iz RAE zajednice, kao i iskaza učesnika fokus grupa.

Mera 15

Krajem marta 2020. godine, novoformirana vlada usvojila je niz ekonomskih mera usmerenih na ublažavanje socio-ekonomskih posledica pandemije. Ograničavanje sveobuhvatnog funkcionisanja ekonomskih aktivnosti, kao i slobode kretanja, iziskivalo je pomoć ugroženim delovima stanovništva, kao i onima najviše pogođenim novim merama. U tom smislu, socijalno ugroženim građanima je pružena mogućnost da se prijave za višekratnu ekonomsku pomoć, koja je kosovsku vladu koštala oko tri miliona evra. U tu svrhu su vlada i ministarstva formirali onlajn platformu putem koje su zainteresovani građani bili u mogućnosti da apliciraju za pomoć. Preduslov za dobijanje ove pomoći bilo je trenutno individualno i porodično ekonomsko stanje, što je podrazumevalo pružanje dokaza o ličnim primanjima.

Međutim od samog početka, tj. tokom procesa prijavljivanja aplikanti su nailazili na niz poteškoća. Nejasne i često nepotpune informacije o procedurama i kriterijumima za prijavu bile su raspodeljene na različitim sajtovima relevantnih ministarstava i agencija. Prevodi ovih informacija na srpski jezik su često kasnili, dok su njihovi kvalitet i razumljivost bili upitni. Za one kojima je maternji jezik srpski, pristup informacijama je u tom smislu bio ograničen, što je onemogućilo pripadnike srpske i ostalih zajednica da se prijave za pomoć. Štaviše, upravo iz nedostatka pravovremenog prevoda i jasnih proceduralnih uputstava centri za socijalni rad u opštinama sa srpskom većinom nisu bili u mogućnosti da potencijalnim aplikantima pruže više informacija.¹⁶

Pripadnici bošnjačke i goranske zajednice su zbog nedostatka adekvatnog prevoda, kao i tehničkih problema na koje su nailazili tokom prijavljivanja za pomoć, izrazili nezadovoljstvo. Uz nedovoljno jasne informacije u vezi sa pravom na apliciranje za navedeni paket mera, pripadnici ovih nevećinskih zajednica nisu obavešteni o institucijama kojima se trebalo obratiti, načinu podnošenja zahteva, kao i roku za prijavu. Kada je reč o goranskoj zajednici, mlađa populacija suočila se sa poteškoćama prilikom prijavljivanja na biro za zapošljavanje, usled činjenice da internet stranica ove institucije nije pružala mogućnost da se pripadnici goranske zajednice izjasne o svojoj etničkoj pripadnosti, te se većina njih izjasnila da je boš-

¹⁶ <http://www.ngoaktiv.org/news/issues-of-non-majority-communities-with-the-implementation-of-a-package-of-measures-to-counter-the-economic-impact-of-the-coronavirus>

njačke nacionalnosti. Povrh toga, aplikanti koji dolaze iz ovih dveju zajednica i koji su uredno izvršili prijavu o nezaposlenosti kancelarijama za zapošljavanje, u velikom broju slučajeva nisu dobili potvrdu o nezaposlenosti. Iako su kancelarijama upućivane žalbe, do promena statusa nije dolazilo, čime je automatski potencijalnim primaocima pomoći onemogućeno prijavljivanje za ekonomsku pomoć.

Usled gorenavedenih poteškoća, značajan broj građana bio je prinuđen da zatraži pomoć od političkih predstavnika zajednica, te organizacija civilnog društva nakon što su bili odbijeni za ekonomsku pomoć. Međutim, prema tvrdnjama eksperata iz goranske i bošnjačke zajednice, broj onih koji bi potencijalno dobili pomoć je smanjen i zbog nemarnosti građana prilikom ažuriranja zvaničnih dokumenata u nadležnim institucijama, naročito onih koji su se ticali potvrda o zajedničkom domaćinstvu. U većini slučajeva odluke o odbijanju davanja pomoći građanima su bile predate na albanskom jeziku, uprkos činjenici da su u aplikaciji za ovu pomoć postojale rubrike oko odabira nacionalne pripadnosti i maternjeg jezika, što je za posledicu imalo nemogućnost ulaganja žalbi na odluke u skladu sa zakonskim rokovima.

Pripadnici **aškalijske, egipćanske i romske zajednice** su se tokom apliciranja za ekonomsku pomoć susreli sa nizom prepreka koji ih je sprečio da joj na adekvatan način pristupe. Nejednakost u pristupu pomoći u odnosu na ostale građane ogledao se u nedostatku osnovnih informacija o procedurama i uslovima apliciranja, kao i jezičkoj barijeri koja je postojala kod značajnog broja pripadnika ovih zajednica. U nedostatku tehničkih preduslova za prijavljivanje (mobilni telefoni, laptopovi), te u mnogim slučajevima i odbijanju predstavnika institucija da pomognu u procesu apliciranja, RAE zajednica je u značajnoj meri ostala po strani.

RAE zajednica suočila se sa dodatnim ekonomskim poteškoćama tokom pandemije. Iako je civilno društvo iz zajednice RAE, u saradnji sa lokalnim opštinama i uz podršku međunarodnih organizacija, počelo da pruža hitnu pomoć, to se pokazalo neadekvatnim. Stoga je vlada Albina Kurtija prepoznala specifične izazove sa kojima se zajednice Roma, Aškalijska i Egipćana mogu suočiti i 30. marta 2020. godine, kao deo Fiskalnog plana odgovora na pandemiju, odobrila Meru 9 - „Podrška inicijativama i projektima koji imaju za cilj poboljšanje života nevećinskih zajednica na Kosovu“ u iznosu od 2.000.000 evra. Slična mera je odobrena 13. avgusta 2020. od strane Hotijeve vlade i iznosa 2.000.000 evra, ciljajući takođe specifične potrebe manjinskih zajednica. Ni u jednom od ovih slučajeva

mere nisu sprovedene u potpunosti. Socijalna pomoć koju je Vlada pružala nije pokrivala minimalne životne troškove onima koji su zarađivali u neformalnoj ekonomiji niti onima koji su se vratili iz zapadne Evrope.¹⁷

Sloboda kretanja

Ograničenja u kretanju robe i osoba, odnosno zatvaranje granica i aerodroma i strogi propisi o ulazu i izlasku, bila su i ostala norma tokom pandemije. U tom smislu, mere koje je prva Kurtijeva vlada uvela u martu 2020. godine nisu odstupale od onoga što je brzo postalo standardna procedura u Evropi i na globalnom nivou. Iznenadno prekidanje veza između Kosova i Srbije imalo je izrazito negativan uticaj na zajednicu kosovskih Srba, usled velikog oslanjanja na zdravstvene usluge koje se pružaju u obližnjim gradovima, poput Niša i Vranja i uzimajući u obzir porodične, ekonomske i lične veze koje ima većina Srba na Kosovu.

Iako se ograničeno kretanje smatra neophodnim da bi se epidemiološka situacija držala pod kontrolom, nasumičan način na koji je ono uvedeno i činjenica da se informacije brzo šire prouzrokovalo je zabunu. Među merama koje su uvedene kada su granice zatvorene bila je i ta da svako ko ulazi na Kosovo provede petnaest (15) dana u karantinu, ali nije precizirano ko će biti izuzet od toga. U nekom trenutku nakon ovoga, razjašnjeno je da se to neće odnositi na „vozače“ i diplomate. Ipak, situacija je ostala konfuzna, a jedan broj srpskih vozača je, navodno, smešten u razne karantine u Prištini. To je rezultiralo potencijalno opasnom situacijom za mnoge stanovnike Kosova, posebno za one koji žive u Gnjilanu i okolini (istočno Kosovo), a koji se zbog svog geografskog položaja posebno oslanjaju na zdravstvene usluge koje im se pružaju u Srbiji. Izvešteno je da približno dvadeset (20) kosovskih Srba sa tog područja redovno prima dijalizu zbog bolesti bubrega u gradu Vranju na jugu Srbije dva do tri puta nedeljno. Kako je putovanje između Kosova i Srbije postalo praktično nemoguće, našli su se u situaciji u kojoj (barem privremeno) nisu mogli da pristupe dijalizi.¹⁸ Direktor klinike u Pasjanu izjavio je da, iako su dotični pacijenti uspeali da izbegnu karantin, nisu uspeali da stignu do Vranja zbog činjenice da su njihovi vozači, koji su ih normalno prevozili u tamošnju bolnicu, smešteni u karantin od strane

¹⁷ Na osnovu fokus grupe sprovedene sa pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u martu 2021. godine.

¹⁸ Izjava o proglašavanju novih ograničenja kretanja bez prevoda na srpski jezik: <http://www.ngoaktiv.org/news/new-restrictions-of-movement-in-kosovo-entered-into-force-without-official-translation-into-the-serbian-language>

kosovske policije.¹⁹ Takođe je izveštavano da kosovske vlasti nisu saradivale sa lokalnim institucijama u zajednicama kosovskih Srba kako bi identifikovale potencijalne alternative, kao što je pružanje lečenja u zdravstvenim centrima koji rade unutar kosovskog institucionalnog okvira.

Bezbednost i sigurnost

U proteklih dvadeset godina bezbednost **Srba na Kosovu** u vrhu je prioriteta i interesa ove zajednice. Postkonfliktno okruženje, nestabilna politička situacija, krhkost institucija, česti uplivi nacionalističkih narativa u javni prostor, te odsustvo garancija lične i kolektivne bezbednosti značajno su uticali na negativnu percepciju bezbednosti i sigurnosti zajednice kosovskih Srba. Štaviše, nedostatak adekvatne i pravovremene reakcije nadležnih institucija na incidente koji su se dešavali u oblastima naseljenim pripadnicima ove zajednice (naročito u povratničkim sredinama) dodatno su otežavali njihov svakodnevni život. Posledično, nepoverenje u institucije je intenzivirano, dok je broj nerešenih slučajeva ugrožavanja privatne i imovinske bezbednosti bio u porastu.

U nesvakidašnjim uslovima pandemije na Kosovu, fokus lokalnih i centralnih institucija u potpunosti je bio usmeren na rastuću opasnost po javno zdravlje. U okolnostima vanredne situacije stvorio se dodatni manevarski prostor za rast broja slučajeva kriminalnih radnji. Prema podacima koje je prikupio NVO AKTIV, tokom pandemije je došlo do porasta broja slučajeva ugrožavanja privatne i imovinske bezbednosti u sredinama naseljenim pripadnicima ove zajednice. Od početka do kraja 2020. godine utvrđeno je da se na Kosovu u ovim sredinama desilo ukupno 76 incidenata i to:

- › dvadeset (20) slučajeva fizičkih napada na pripadnike srpske nacionalnosti,
- › sedam (7) slučajeva paljenja ili rušenja kuća (i/ili pratećih objekata) u vlasništvu građana srpske nacionalnosti,
- › osamnaest (18) slučajeva obijanja i pljački domaćinstava u vlasništvu osoba srpske nacionalnosti,
- › jedanaest (11) slučajeva krađe privatne pokretne imovine,
- › devet (9) slučajeva ispisivanja grafita na javnim ili privatnim objektima, koji su sadržali govor mržnje ili poruke sa ciljem

¹⁹ Radio Kontakt Plus, *Bubrežni bolesnici moraju na dijalizu, a njihovi vozači u izolaciju*, 2020, dostupno na: <https://www.radiokontaktplus.org/vesti/bubrezni-bolesnici-sa-kosova-moraju-na-dijalizu-a-njihovi-vozaci-u-izolaciju/24831>

- izazivanja provokacije među lokalnim stanovništvom,
- › pet (5) slučajeva napada na imovinu javnih institucija i
- › šest (6) slučajeva oštećenja verskih objekata Srpske pravoslavne crkve.

Odsustvo procesuiranja počinioca gorenavedenih krivičnih dela i izostanak javnih osuda incidentata od strane zvaničnika pokazali su da se dosadašnjom praksom u nedostajanju zaštite srpske zajednice nastavilo. Činjenica da su se incidenti desili u čak 20 opština širom Kosova direktno ukazuje na problem koji nije lokalnog, već generalnog karaktera i koji iziskuje ozbiljnije angažovanje institucija u ispunjavanju zakonima definisanih obaveza prema građanima. Medijsko i izveštavanje nevladinih organizacija iz srpske zajednice o ovom problemu očigledno nisu bili dovoljni za skretanje pažnje javnosti o ovom gorućem problemu.²⁰

Kada je reč o **goranskoj zajednici**, tokom 2020. godine uočene se česte krađe i obijanja kuća u vlasništvu pripadnika ove zajednice u selima opštine Dragaš, koja se nalaze tik uz granicu sa Albanijom. Uzevši u obzir to da meštani ovih sela nisu u svojim domaćinstvima, već na privremenom radu u inostranstvu, u selima Globočica, Zlipotok, Kruševo i Restelica krađa krupne stoke, obijanje i pljačkanje kuća meštanima bile su česta pojava. Uprkos tome što je svaki od slučajeva uredno prijavljivan kosovskoj policiji, prema tvrdnjama predstavnika ove zajednice nijedna istraga nije urodila plodom, te posledično počinioci krivičnih dela nikada nisu pronađeni. Problem je utoliko veći, što su pojedina domaćinstva pretrpela veliku materijalnu štetu u nekoliko navrata zaredom. Meštani pomenutih sela su zahtevali od policije da se na graničnim prelazima sa Albanijom poveća broj patrolnih jedinica, s obzirom na to da su izrazili sumnju da njihovu nepokretnu i pokretnu imovinu ugrožavaju stanovnici pograničnih mesta iz Albanije. Međutim, zahtevi građana nisu uslišeni, a broj patrola kosovske policije u tom regionu i dalje je isti. Strah lokalnog stanovništva u pomenutim selima je i dalje prisutan naročito zbog, kako oni tvrde, velike verovatnoće da će se incidenti ponavljati i u budućnosti.

Za razliku od goranske i srpske, **pripadnici turske i bošnjačke zajednice** nisu se suočili sa sistematskim ugrožavanjem lične i imovinske sigurnosti. Štaviše, kako je utvrđeno tokom razgovora sa pripadnicima ove zajednice u Mamuši i Prizrenu, bezbednost se u sredinama naseljenim Turcima tokom pandemije značajno povećala. Problemi bošnjačke zajednice koji se

tiču bezbednosti svoje korene vuku od ranijih odluka pojedinih lokalnih institucija (u opštinama Dragaš i Prizren) koje su u vezi sa dozvolama oko izgradnje mini-hidrocentrala, kamenoloma ili donošenja odluka o davanju društvene imovine na korišćenje privatnim licima i to bez konsultacija sa lokalnim stanovništvom. Pripadnici ove zajednice kolektivno su reagovali na ovakve odluke, pa su tokom 2020. godine održani protesti lokalnog stanovništva bošnjačke nacionalnosti protiv izdavanja dozvola za izgradnju kamenoloma u Podgori i uzurpacije seoskog vodovoda u Novom Selu.²¹

Do sličnih reakcija je došlo i u regionima Župe i Gore zbog izdavanja na korišćenje društvene imovine, koje je sprovedeno bez konsultacija sa meštanima, a čime je direktno prekršen Zakon o zaštiti i promovisanju prava nevećinskih zajednica. Sa druge strane, Nacionalni park Šara i turističko naselje Prevalac označeni su kao mesta koja su tokom 2020. godine uzrokovala zabrinutost među pripadnicima bošnjačke zajednice. Naime, na Prevalcu je u nekoliko navrata organizovan protest od strane lokalnog stanovništva u vezi sa određenim brojem odluka ministarstava koja su se kosila sa interesima i potrebama tamošnje bošnjačke zajednice. Prema tvrdnjama lokalnog stanovništva, protesti nisu urodili plodom, te je nastavljeno sa implementacijom kontroverznih odluka.

Za **RAE zajednicu**, veći deo ukupne pretnje njihovoj ličnoj i kolektivnoj bezbednosti proizlazi iz predrasuda i diskriminacije sa kojima se suočavaju u svakodnevnom životu. Dokazi pokazuju da Romi u Evropi i dalje pate od široko rasprostranjenog i trajnog anticiganizma - prepoznatog kao specifičan oblik rasizma podstaknut predrasudama i stereotipima. Preciznije, anti-ciganstvo je istorija nasilja i progona i njihovih negativnih socio-ekonomskih posledica po Rome, što uključuje i njihove kulturne opise kao predznake loše sreće, nepouzdanе i kriminalno nastrojene. To takođe uključuje nejednaku dostupnost osnovnim uslovima za život poput čiste vode i sigurnog skloništa. Nezaposlenost u izuzetno visokom procentu i drastično niži životni vek rezultat su široko rasprostranjenih predrasuda u policiji, sudstvu, vladi, sistemima socijalne zaštite i zdravstva, ali i u društvu u celini. Nedavna studija Balkanskog barometra koju je sproveo Veće za regionalnu saradnju pokazuje da su stavovi većinskih zajednica na zapadnom Balkanu prema romskoj manjini i dalje prilično diskriminatorni. Na primer, 25% ljudi je izjavilo da im je nelagodno ili donekle nelagodno raditi

21 Kosova info, *Foto: u toku protesti Bošnjaka Novog Sela*, 12.3.2021, dostupno na: <https://kosova.info/foto-u-toku-su-protesti-bosnjaka-novog-sela/>

sa Romima; 27% ispitanika reklo je da im je nelagodno ili donekle nelagodno što imaju romskog prijatelja, a njih 26% kazalo je da im je nelagodno ili donekle nelagodno kada deca idu u školu sa decom romske nacionalnosti. Konačno, 68% ispitanika izjavilo je da im je neprijatno ili donekle ugodno da zaključuju brakove ili vide kako njihova deca zaključuju brakove sa Romima.

Za pripadnike RAE zajednica na Kosovu, ova predrasuda se često može manifestovati u svakodnevnom životu: između ostalih, učesnici fokus grupa su citirali brojne slučajeve uznemiravanja i diskriminacije, uključujući verbalne napade na mlade RAE žene od strane lokalnih vozača.

11. septembra 2020. godine, kosovski premijer je doneo odluku o uspostavljanju tehničke Radne grupe za zaštitu od diskriminacije Roma, Aškalija i Egipćana, kojom je predsedavao direktor Kancelarije za dobro upravljanje i koja će, između ostalog, biti odgovorna za primenu odgovornosti iz Deklaracije partnera Zapadnog Balkana za inkluziju Roma u okviru procesa proširenja za Rome.

II. Političko učešće i predstavljanje nevećinskih zajednica

Izbori i političko zastupanje

Kosovski Srbi su zastupljeni u Skupštini Kosova sa deset (10) poslanika, koji se biraju po sistemu partijskih lista. Iako je učešće na kosovskim izborima u stalnom porastu od potpisivanja Briselskog sporazuma 2013. godine,²² mnogi članovi zajednice izrazili su zabrinutost zbog kontinuirane dominacije Srpske liste u javnom prostoru. Srpska lista je u više različitih navrata tvrdila da je jedini pravi zastupnik srpskih interesa na Kosovu i da su ličnosti iz opozicije u rukama stranih interesa.²³ Ova taktika je naišla na značajan uspeh, jer trenutno nemaju značajnije opozicije, bilo na lokalnom, bilo na centralnom nivou.²⁴

Pitanje glasačkih prava za građane koji borave izvan Kosova je predmet mnogih razgovora, posebno kada su u pitanju raseljena lica koja žive u centralnoj Srbiji. Tokom poslednjih izbora, održanih u oktobru 2019, kontroverza je nastala zbog odluke Centralne izborne komisije (CIK) da će samo oni koji poseduju važeće dokumente izdate od kosovskih institucija moći da glasaју. Ovo su oštro osudile političke stranke koje predstavljaju nevećinske zajednice, uključujući i Srpsku listu, tvrdeći da bi takva odluka mogla dovesti do široke obespravljenosti onih koji bi u suprotnom mogli da ostvare svoje biračko pravo.²⁵ Iako se izvori i procene razlikuju, broj raseljenih lica u Srbiji sa Kosova kreće se od oko 72.000 (Ujedinjene nacije) do skoro 200.000 (Vlada Srbije). Nepotrebno je reći da oni čine značajan glasački blok, posebno za stranke koje predstavljaju nevećinske zajednice. Još jedan izvor kontroverze tokom poslednjeg izbornog ciklusa 2019. godine bilo je pitanje „zatrovanih“ glasačkih listića koje se pojavilo nakon što su se pojavili navodi da je dvadeset i šest (26) zaposlenih u CIK-u imalo različite alergijske reakcije nakon obrade poštanskih listića koji su dolazili iz centralne Srbije. Kasnija istraga pokazala je da neželjene reakcije nisu rezultat zarazne bolesti, ali konkretniji rezultati o tačnom uzroku i izvoru nisu objavljeni.

Na izborima održanim 2021. ponovo je postavljen niz pitanja o lakoći glasanja iz inostranstva, što ovog puta pogađa i uključuje širok spektar političkih aktera. Bilo je pitanja u vezi sa situacijom kada je CIK u janua-

22 NVO Aktiv, *Analiza trendova*, 2020, str. 27.

23 Vidi: https://www.rtv.rs/sr_ci/politika/srpska-lista-opozicija-nanosi-stetu-srbima-na-kosmetu_954176.html

24 Vidi: <https://kossev.info/cik-potvrdio-rezultate-izbora-lvv-58-poslanickih-mesta-srpska-10/>

25 Vidi: <https://balkaninsight.com/2019/09/12/kosovo-minority-leaders-denounce-illegal-voting-rule/>

ru 2021. doneo odluku da će se glasači suočiti sa dodatnom verifikacijom identiteta u obliku telefonskog poziva tokom kojeg se očekivalo da glasači potvrde razne lične podatke.²⁶ Ovaj prilično neobičan korak izazvao je određenu zaprepašćenost među aktivistima civilnog društva, koji su tvrdili da on predstavlja potencijalno kršenje glasačkih prava pripadnika velike kosovske dijaspore. Nevladina organizacija 'Germin' sa sedištem u Prištini podnela je žalbu Izornoj komisiji za pritužbe i žalbe (ECEP), tvrdeći da je takav potez neustavan. Dalje je zabeleženo da nova pravila dovode do značajne zabune među potencijalnim glasačima u Srbiji, uključujući i činjenicu da telefonski brojevi koji se pružaju kao besplatni brojevi za registraciju birača ili nisu u funkciji ili informacije nisu dostupne na srpskom jeziku.²⁷

Još jedan trajni i još uvek nerešeni problem je birački spisak, kao i podobnost birača. Evropska unija je u svom izveštaju o izborima za skupštinu 2019. godine izjavila: „Tačnost i verodostojnost biračkog spiska je dugogodišnji problem kosovskih izbora. Broj registrovanih birača na Kosovu je veći od procenjenog broja stanovnika Kosova. Ova anomalija se delimično objašnjava činjenicom da je velika većina kosovske dijaspore bila isključena sa popisa stanovništva 2011. godine, iako je i dalje zakonito registrovana u matičnim knjigama. Štaviše, birački spisak je obuhvatio mnoge preminule osobe jer ne postoji efikasan sistem za njihovo sistematsko uklanjanje sa spiska.“ Ovaj problem je direktno povezan sa glasanjem van Kosova, što za mnoge ostaje izazov. U istom izveštaju EU je navela rokove za registraciju kao potencijalnu prepreku za nesmetanu registraciju birača. Izgleda da su se slični problemi pojavili i tokom izbornog ciklusa 2021. godine, te da su mnoga raseljena lica srpske nacionalnosti imala poteškoće u procesu registracije birača. Lokalni mediji su takođe izvestili da su spiskovi registrovanih birača za opštine na severu Kosova smanjeni za nekih 16.000 lica, usled smrti, ali i zbog činjenice da UNMIK-ovi lični dokumenti više nisu prihvaćeni za potrebe glasanja.²⁸

Uoči izbora u februaru 2021. godine, nedostajalo je konkretnih predloga političkih partija albanske većine u vezi sa njihovim odnosom prema nevećinskim zajednicama. S tim u vezi, Aljbin Kurti je tokom intervjua održanog tokom kampanje 2019. godine smatrao da Zakon o upotrebi jezika treba ukinuti i zameniti novim zakonom kojim bi srpski jezik postao

26 CIK će verifikovati postupak prijave za registraciju kontaktirajući sve podnosiocе zahteva telefonom. Ako podnositelac zahteva nije obavešten telefonom, njegova prijava će biti odbijena.

27 Na osnovu intervjua obavijenih sa pripadnicima zajednice kosovskih Srba i drugih nevećinskih zajednica u martu 2021.

28 Vidi: <https://kossev.info/umanjen-spisak-biraca-sa-severa-kosova-i-broj-birackih-mesta/>

službeni jezik samo u odabranim opštinama. 2021. godine, Kratki politički program, dostupan na internet stranici Vetevendosje, u svom odeljku za pravosuđe navodi „paralelne srpske strukture“ kao jedno od jedanaest (11) „važnih područja za delovanje“.²⁹ U njemu se poziva na „decentralizaciju“ koja ne uzima u obzir etničku pripadnost: „Decentralizacija treba da se zasniva na potrebama i interesima građana, a ne na etničkim principima“.

Iako je Kurti manje govorio o ovome tokom izbornog ciklusa iz 2021. godine, 2019. godine pokušao je da napravi kontakt sa zajednicom kosovskih Srba i u više navrata je izjavio da je naklonjen direktnom dijalogu sa kosovskim Srbima.³⁰

Demokratska partija Kosova (DPK) zauzela je agresivniji stav kada su u pitanju kosovski Srbi, i dok je njen manifest pozivao na „uzajamno poštovanje“ manjinskih prava na Kosovu i u Srbiji (Srbi na Kosovu i Albanci u Preševskoj dolini), kategorički je odbacila ideju o Zajednici srpskih opština sa bilo kojim oblikom izvršne vlasti, tvrdeći da bi to „premašilo prava dodeljena manjinama na Kosovu“.³¹ DPK je otišla dalje od ostalih stranaka, tvrdeći da je Srbija počinila „genocid“ na Kosovu i zahtevajući izvinjenje srpskih lidera, najavljujući pritom da će tražiti da srpski obrazovni sistem u udžbenike uvrsti „srpske zločine“ kako društvo u Srbiji ne bi „negovalo mržnju“ prema svojim susjedima.³² Iako nisu izneseni konkretni planovi ili predlozi za smanjenje zakonskih prava nevećinskih zajednica, program koji je izneo DPK koristio je snažan i često agresivan jezik kada govori o Srbima i Srbiji, u jednom trenutku obećavajući reciprocitet za „destruktivne politike“ Srbije.

Trenutni lider Demokratske partije Kosova, Enver Hodžaj, ima istoriju javnih izjava koje su neprijateljske prema Srbima i Srbiji. Na primer, 2019. godine Hodžaj je na svom Fejsbuk profilu objavio svoju izjavu (sa Novog Brda) u kojoj je optužio Srbiju da je „prisvojila“ etničko nasleđe Kosova.³³ Nadalje, u julu 2020. takođe putem Fejsbuka, rekao je da je Kosovo ispunilo svoje obaveze prema srpskim interno raseljenim licima i da je to „tema koja je zatvorena već 15 godina“.³⁴

²⁹ Kratki politički program, Vetevendosje, str. 13

³⁰ Vidi: <https://www.info-ks.net/vijesti/kosovo/103904/kurti-za-rasica-i-petrovica-ima-mjesta-u-vladi-kosova-video>

³¹ Upravni program Demokratske partije Kosova, str. 45.

³² IBID, str. 45.

³³ <https://www.facebook.com/dr.enverhoxhaj/posts/1960235574078185>

³⁴ <https://www.facebook.com/dr.enverhoxhaj/posts/2674307239337678>

Iako je međunarodna zajednica generalno ocenila da su izbori za kosovsku skupštinu 2021. godine bili slobodni i poštteni, nepravilnosti su zabeležene u kosovskim opštinama sa srpskom većinom, posebno na severu.³⁵ Pre izbora, poslanica Duda Balje iznela je optužbe da je postignut zakulisni dogovor između Adriane Hodžić (Ujedinjena zajednica - Bošnjaci), Gazmenda Salijevića (RAE) i Srpske liste kako bi se obezbedili glasovi bošnjačke i RAE zajednice zarad podrške Srpskoj listi u skupštini, čime se nadalje osigurava njihova kontrola nad dvadeset (20) mesta rezervisanih za nevećinske zajednice.³⁶ Na dan izbora, izveštaji na društvenim mrežama ukazivali su na to da je veliki broj Srba glasao za stranku Adrijane Hodžić. To je kasnije potvrđeno kada su glasovi tabelirani i pokazalo se da je ona dobila nekoliko hiljada glasova u opštinama Severna Mitrovica, Leposavić, Zvečan i Zubin Potok.³⁷ Tada je Izorno veće za žalbe donelo odluku da se poništi oko 4.000 glasova koje je Hodžić dobila u opštinama sa srpskom većinom³⁸ zbog čega je ona potom podnela i žalbu, koju je naknadno Ustavni sud odbio.³⁹ Ovo je bio izvor značajne reakcije među zajednicom kosovskih Srba, od kojih su mnogi odbacili ideju o široko rasprostranjenim nepravilnostima i taktičkom glasanju koje su iznosili politički akteri iz redova kosovskih Albanaca i međunarodne zajednice.

Iako **goranska zajednica** na centralnom nivou ima svog zakonom zagarantovanog političkog predstavnika i poslanika u kosovskom parlamentu, glas goranske zajednice se u prethodnih nekoliko godina, prema tvrdnjama eksperata iz ove zajednice, slabo čuo. Političko predstavljanje goranske zajednice se prema tim tvrdnjama svodilo na imenovanje Goranaca na visoke političke funkcije (zamenici ministara, savetnici), koji su zapravo preuzimali funkcije isključivo zarad finansijske koristi. Bez prethodnog iskustva i znanja o funkcionisanju institucija, funkcioneri goranske nacionalnosti nisu do sada bili u stanju da izađu u susret svojoj zajednici, te da institucije obaveste o njenim interesima, problemima i potrebama.

Na lokalnom nivou, goranska zajednica je u Skupštini opštine Dragaš zastupljena sa četiri (4) odbornika iz tri (3) različite političke opcije i dva (2) direktora direktorata. Međutim, njihova međusobna saradnja u interesu za-

35 Vidi: <https://balkaninsight.com/2021/03/08/kosovo-election-panel-cancels-manipulated-bosniak-and-roma-votes/>

36 Vidi: <https://prishtinainsight.com/balje-srpska-lista-interfering-in-elections/>

37 Vidi: <https://rezultatet2021.org/>

38 Vidi: <https://balkaninsight.com/2021/03/08/kosovo-election-panel-cancels-manipulated-bosniak-and-roma-votes/>

39 Vidi: <https://www.slobodnaevropa.org/a/31141264.html>

jednice je prema tvrdnjama meštana nezadovoljavajuća, naročito zbog činjenice da odbornici koji zastupaju interese Goranaca mogu u velikoj meri da utiču na raspodelu kapitalnih investicija iz opštinskog budžeta u korist svoje zajednice.

Na parlamentarnim izborima za rezervisano mesto goranske zajednice u skupštini, konkurisale su koalicija sastavljena od dve političke partije (Pokret za Gora – PG i Građanska inicijativa Gore – GIG) i politička opcija Jedinствена goranska partija – JGP. Uzevši u obzir činjenicu da se baza glasačkog tela goranske zajednice nalazi na teritoriji opštine Dragaš, obe političke opcije dobile su najveću podršku među biračima. Međutim, sami izbori se nisu odvijali u demokratskoj i fer atmosferi. Naime, u selu Vranište, u kome postoji Privremeni organ opštine Gora (po sistemu Republike Srbije), pred same izbore je, prema tvrdnjama tamošnjeg stanovništva, na pripadnike goranske zajednice vršen pritisak i upućivane su pretnje da će im biti ukinuta socijalna primanja ukoliko ne podrže na izborima jednu od pomenute dve političke opcije.

Izborni proces u sredinama naseljenim pripadnicima **bošnjačke zajednice** je na prevremenim parlamentarnim izborima na Kosovu u toku 2020. godine protekao mirno, bez većih incidenata koji bi ugrozili njegov tok. Ovakva demokratska praksa je prema navodima eksperata iz bošnjačke zajednice dokazana na nekoliko uzastopnih izbora, te je pokazatelj već ustaljene pozitivne demokratske prakse. Međutim, u pojedinim selima Podgore, Župe, Gore, ali i gradu Prizrenu, nezanemarljiv broj građana se već nekoliko izbornih ciklusa unazad suočava sa problemom nemogućnosti utvrđivanja biračkog mesta u mestima boravišta, te su neretki slučajevi da se pripadnici ove zajednice nalaze na biračkim spsikovima u naseljenim jedinicama koja su van stalnog boravišta. Neinformisanost građana bošnjačke nacionalnosti u vezi sa mogućnošću za podnošenje zahteva za promenu biračkog mesta Centralnoj izbornoj komisiji elektronskim putem stvara nepremostive prepreke za značajan broj pripadnika ove zajednice koji su iskazali želju da iskoriste svoje biračko pravo.

Bošnjačkoj zajednici su zagarantovana tri poslanička mesta u Skupštini, koja pružaju dovoljno mogućnosti i značajan manevarski prostor za političko delovanje i uticaj na političke procese na svim nivoima odlučivanja. No, kako tvrde politički analitičari iz redova ove zajednice, kao i prethodnih godina i 2020. godina je bila obeležena neslaganjem bošnjačkih političkih predstavnika u vezi sa zajedničkim zastupanjem interesa, te posledično rešavanjem problema Bošnjaka, čime je ključnim partijama vladajuće koalicije posredno omogućeno da se pitanjima ove nevećinske zajednice ne bave aktivno.

Tokom protekle decenije, Turska demokratska partija (TDP) dominira je političkom scenom na lokalnom nivou, sa najviše podrške u zajednici i mesta u parlamentu. Prema stavovima članova zajednice, ovo odražava opštu percepciju da političku podršku treba objediniti u jednu stranku kako bi se osigurala efikasnija artikulacija kolektivnih interesa na institucionalnom nivou.⁴⁰ Iako je bilo pokušaja formiranja opozicionih partija, one uglavnom nisu bile uspešne u predstavljanju značajne pretnje dominaciji TDP-a. To se ogleda u činjenici da je, nakon Srpske liste, Turska demokratska partija dobila najveći procenat glasova kao politička stranka koja predstavlja nevećinsku zajednicu.⁴¹

Ustav Kosova garantuje mesta u Parlamentu za **Rome, Aškalije i Egipćane** za najmanje jednog poslanika iz svake od ovih zajednica i dodatno mesto onoj zajednici koja dobije najviše glasova, što je nivo političke zastupljenosti koji uživa malo koja druga romska zajednica. Na poslednjim izborima 14. februara 2021. stotine kandidata Roma, Aškalija i Egipćana kandidovalo se za ta četiri mesta. S tim u vezi, siromaštvo sa kojim se suočavaju RAE zajednice utiče na opšti pravac koji vode njihovi politički predstavnici i može ih ograničiti na manje uloge u procesima odlučivanja. Siromaštvo i nedostatak pristupa relevantnim informacijama takođe čine zajednice Roma, Aškalija i Egipćana ranjivijima na izborne malverzacije i političke manipulacije.

Sloboda govora/medija

Ukupna situacija u pogledu slobode medija na Kosovu je mešovita. I dok su sloboda izražavanja i sloboda medija ustavom zagwarantovane, novinari se često suočavaju sa napadima zbog bavljenja osetljivim pitanjima.⁴² Kada je reč o slobodi medija i slobodi govora u **zajednici kosovskih Srba**, ponavljajući obrazac koji je uočen ogledao se u tome da su se novinari suočavali sa fizičkim napadima i drugim oblicima zastrašivanja koji su povezani sa njihovim izveštavanjem. Još uvek neidentifikovani napadači fizički su nasrnuli na vlasnika RTV "Puls"-a u aprilu 2020. godine ispred Privremenog organa opštine Mitrovica.⁴³ Do objavljivanja ovog izveštaja nije bilo hapšenja, a

⁴⁰ Na osnovu fokus grupe sprovedene u Mamuši u martu 2021.

⁴¹ Vidi: <https://rezultatet2021.org/>

⁴² KosSev, *Kosnet: Napadi na novinare su napadi na demokratiju*, 2020, dostupno na: <https://kossev.info/kosnet-napadi-na-novinare-su-napadi-na-demokratiju/>

⁴³ NVO AKTIV, *Saopštenje*, 2020, dostupno na: <http://ngoaktiv.org/news/saopstenje-za-javnost-njoftime-per-shtyp-press-release>

policijska istraga nije uspjela da rasvetli bilo koji potencijalni motiv koji stoji iza napada. Ostali novinari su stalni primaoci anonimnih pretnji i različitih vidova pritisaka.

Pored pretnji fizičkim nasiljem, novinari kosovski Srbi primećuju da im rad ometa restriktivna politička klima i nedostatak volje vladinih institucija da olakšaju pristup informacijama, problem sa kojim se suočavaju i na centralnom i na lokalnom nivou. Primer za to može biti RTV "Mir", televizijska stanica iz Leposavića, koja je uklonjena iz etra nakon što je kompanija MTS D.O.O. preuzela vlasništvo nad lokalnim kablovskim provajderima. MTS D.O.O. je podružnica kompanije MTS Srbija, koja je državna telekomunikaciona firma.⁴⁴ Ovaj događaj bio je zabrinjavajući jer je uključivao učutkivanje lokalnog medija, za koji se smatra da je kritičan prema vladajućoj stranici (u Beogradu i u zajednicama kosovskih Srba) i potvrdio percepciju da se mediji koji ne "idu partijskom linijom" suočavaju sa različitim oblicima odmazde. Nezavisni mediji takođe tvrde da se suočavaju sa poteškoćama u interakciji sa lokalnim institucijama, jer postoji određen stepen selektivnosti kada su u pitanju predstavnici press službi koji daju izjave / dele informacije.⁴⁵

Turska zajednica na Kosovu ima vrlo malo zaposlenih u medijskom sektoru. Postojeće medijske organizacije u toj zajednici da bi preživele imaju tendenciju da se oslanjaju na projekte koje finansiraju donatori. Pored toga, kosovska državna televizija i radio stanica zapošljava samo pet (5) članova turske zajednice. Osim novinskih portala na društvenim mrežama, sporadične emisije dostupne su i na turskom jeziku.

Bošnjačkoj zajednici na Kosovu je dostupan medijski prostor koji se mahom oslanja na redakcije na bosanskom jeziku na televiziji RTK 2, te radio stanice i informativne internet portale, koji uz ograničen broj osoba i tehničkih kapaciteta uspevaju da osnovne informacije podele sa pripadnicima ove zajednice. Ovaj medijski prostor nije opterećenim vidnim ograničenjima u pogledu slobode govora i, kako tvrde predstavnici medija na bosanskom jeziku, novinari i mediji u bošnjačkim redakcijama, radio stanicama i informativnim portalima imaju slobodu da se bave temama

44 NVO AKTIV, *Empirika: Povratak RTV MIR-a u etar*, 2020, dostupno na: <http://ngoaktiv.org/news/empirika-returning-rtv-mir-to-the-air-omoguciti-emitovanje-rtv-mir-te-mundesohet-transmetimi-i-rtv-mir>

45 <http://ngoaktiv.org/news/public-statement>

koje su od izuzetne važnosti za zaštitu i promovisanje prava ove zajednice. Međutim, isti napominju da se suočavaju sa vrlo ograničenim prostorom u sklopu programa navedene televizije i malim brojem zaposlenog osoblja koje često nije u mogućnosti da se adekvatno pozabavi ključnim temama od društvene važnosti. Uz to, intervjuisani novinari ukazali su na problem određenog broja medija koji je podložan uticaju stranačkih lidera iz redova bošnjačke zajednice; pojava za koju isti smatraju da je posledica nedovoljne finansijske i logističke podrške lokalnim medijima na bosanskom jeziku.

Civilno društvo

Civilno društvo u **srpskim zajednicama** na Kosovu je uglavnom bazirano u Severnoj Mitrovici i Gračanici, a manje nevladine organizacije (NVO) deluju i u drugim opštinama. Severna Mitrovica je sedište velikom broju NVO-a koji se bave nizom socijalnih, ekonomskih i političkih pitanja, od međuetničkih odnosa do ženskih prava i ekoloških problema. Slično tome, Gračanica služi kao centar civilnog društva za Srbe koji žive južno od reke Ibar, mada u znatno manjem obimu nego u Severnoj Mitrovici. Jednostrani uticaj severa u građanskom životu uglavnom je rezultat činjenice da se značajan deo donatorskih sredstava usmerava ka organizacijama civilnog društva (OCD) koje tu deluju, često ostavljajući manje organizacije u izolovanijim zajednicama izvan mreža finansiranja.⁴⁶ Iako ovaj pristup ima veze sa snagom i kapacitetima mnogih NVO-a kosovskih Srba, od kojih mnoge zapošljavaju do 10-15 članova osoblja, civilno društvo u nedovoljno pokrivenim oblastima, kao što su istočno i zapadno Kosovo, je nerazvijeno, a većina NVO-a se izdržava iz malih grantova. Međutim postoji niz OCD sa sedištem u oblastima kao što su Goraždevac, Parteš, Ranilug i Šilovo koje su, uprkos poteškoćama u pristupu mogućnostima za finansijsku podršku, ipak uspele da podstaknu lokalni aktivizam, posebno među mladim ljudima. Otvorili su omladinske centre, podržavali sportske i kulturne događaje i olakšali dostavu humanitarne pomoći tokom pandemije virusa korona.⁴⁷ Na severu Kosova, istraživanje sprovedeno u svrhu izrade ovog izveštaja identifikovalo je deset (10) aktivnih organizacija civilnog društva sa sedištem u Severnoj Mitrovici i Zvečanu, od kojih najmanje 2-3 imaju osoblje od 10-15 osoba.⁴⁸

⁴⁶ Na osnovu intervjua i fokus grupa vođenih sa predstavnicima organizacija civilnog društva u februaru i martu 2021.

⁴⁷ IBID

⁴⁸ Na osnovu istraživanja realizovanog od strane nevladinih organizacija na severu Kosova, koje je sprovedla NVO AKTIV u februaru i martu 2021. godine.

Mnoge od ovih organizacija takođe su aktivne u istraživanju i analizi politika i mogu izvršiti određeni stepen uticaja na procese donošenja odluka na lokalnom, kao i na centralnom nivou.⁴⁹ Njihove kolege južno od reke Ibar u organizacijama su koje neretko znatno manje i imaju ograničeniji pristup materijalnim i finansijskim resursima.

Kosovski pravni okvir sadrži brojne odredbe o učešću NVO-a u političkom i institucionalnom životu (kako na lokalnom, tako i na centralnom nivou), što mnogim predstavnicima civilnog društva predstavlja izazov prilikom primene u praksi. Aktivisti civilnog društva često se žale na ograničenja koja im postavljaju spoljne političke snage, zbog kojih se često osećaju primoranim da izvršavaju određeni stepen samocenzure kada se bave pitanjima osetljive prirode.⁵⁰ Spoljni pritisak može dolaziti kako sa lokalnog tako i sa centralnog nivoa, ali i opasnost (primećena ili stvarna) prilikom bavljenja socijalnim tabuima koji bi potencijalno mogli rezultirati negativnim reakcijama lokalnih zajednica. Takođe se čini da postoji podela između NVO-a za koje se smatra da su naklonjeni lokalnim institucijama i/ili političkim strankama i onih koje su kritične prema njima, pri čemu prve uživaju bolje mogućnosti finansiranja iz vladinih izvora, a druge su isključene iz kanala službene saradnje i komunikacije.⁵¹

Takođe, mnogi predstavnici OCD su takođe nagovestili da se osećaju sputano nametanjem područja intervencija koje su unapred odredile donatorske organizacije, što je rezultiralo oklevanjem u rešavanju potreba zajednice koje ne spadaju u te prioritete.⁵² Ovo se možda ogleda u činjenici da i dalje postoji, mnogo godina nakon 1990-ih, prilično širok jaz između NVO-a i zajednica kojima služe, budući da među lokalnim korisnicima i stanovnicima postoji široko prihvaćeno gledište da civilno društvo služi stranim, a ne lokalni interesima.

Turske nevladine organizacije u Mamuši i Prizrenu uglavnom su usredsređene na distribuciju i pomoć kosovskim Turcima u ekonomskom domenu (kojom se distribuira roba i nude bespovratna sredstva podnosiocima zahteva za razne aktivnosti), kao i na poboljšanje prilika za mlade. Trenutno među turskom zajednicom postoji samo nekoliko aktivnih orga-

49 Na osnovu intervjua i fokus grupa vođenih sa predstavnicima organizacija civilnog društva u februaru i martu 2021.

50 IBID

51 IBID

52 IBID

nizacija koje, prema informacijama prikupljenim tokom fokus grupa i intervjua sa stručnjacima, nisu vidljive u samoj zajednici. Štaviše, NVO su široko kritikovane zbog toga što se nisu fokusirale na poboljšanje zaštite turske kulture i jezika na Kosovu.

Prema tvrdnjama predstavnika **goranske zajednice**, nevladine organizacije koje se bave pitanjima od interesa za ovu etničku grupu, veoma su pasivne i gotovo da ne učestvuju ni u kakvim praktičnim aktivnostima. Uprkos tome što postoji značajan broj registrovanih nevladinih organizacija koje dolaze iz ove zajednice, retke su one koje realizuju projekte od interesa za Gorance, bilo da se radi o centralnom ili lokalnom nivou. Pojedine se na godišnjem nivou angažuju jednom i to povodom obeležavanja 6. maja (Đurđevdana), memorijalnog dana goranske zajednice na Kosovu, gde se podrška za organizovanje manifestacija dobija od strane Ministarstva kulture, omladine i sporta i čime su sveukupni dometi za promociju zajednice značajno ograničeni. Jedina nevladina organizacija goranske zajednice sa sedištem u Prištini koja deluje na centralnom nivou je „Udruženje žena Gora“, koja u okviru svojih aktivnosti radi na promociji tradicionalne goranske nošnje. Kritike upućene organizacijama koje dolaze iz goranske zajednice je da ne učestvuju u praćenju rada lokalne samouprave, te ne sprovedu nijedan projekat kojim bi poboljšale saradnju sa drugim zajednicama. Ovim i sličnim oblastima se, kako tvrde eksperti, uglavnom bave organizacije većinske albanske zajednice na teritoriji opštine Dragaš u saradnji sa bošnjačkim civilnim društvom. Neorganizovanost i pasivnost civilnog društva goranske zajednice utiču na informisanost same zajednice i njihovo učešće u javnom životu na Kosovu, ali govori i o nedostatku njihovog kapaciteta za rukovođenje projektima, te nedostatku izgrađenih partnerstava sa domaćim i međunarodnim nevladinim organizacijama.

Civilno društvo u **bošnjačkoj zajednici** je uglavnom fokusirano na promociju i unapređenje prava nevećinskih zajednica, na razvoj i očuvanje kulturnog materijalnog i nematerijalnog nasleđa, te zaštitom životne sredine. Tokom 2020. godine aktivnosti nevladinih organizacija iz ove zajednice većinom su održavane u onlajn formatu, čime je u značajnoj meri ograničen domet postizanja projektnih ili programskih ciljeva. Pristup fondovima predviđen za nevećinske zajednice u pojedinim institucijama na centralnom i lokalnom nivou je i u toku 2020. godine bio ograničen. Netransparentnost u procesima donošenja odluka prilikom dodeljivanja subvencija, političko uplitanje prilikom izbora za projekte kao i ogromna kašnjenja u transferu finansijskih sredstava za sprovođenje projekata su ključni problemi organizacija civilnog društva koja predstavljaju interese bošnjačke zajednice. Ovakav nedostatak ima puno uticaja, naročito ukoliko se u obzir uzme činjenica da podrška organizacijama civilnog društva

u većini slučajeva dolazi od strane institucija centralnog i lokalnog nivoa. Štaviše, nezavidnu poziciju civilnog društva iz redova ove zajednice dodatno komplikuje, kako ističu predstavnici organizacija Bošnjaka, tzv. „procvat“ organizacija koje su bliske političkim krugovima, a za koje postoje sumnje u vezi sa radom i vidljivim proizvodima, te uticajem na razvoj bošnjačke zajednice na Kosovu.

Postoji niz nevladinih organizacija koje rade **u zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana**, od kojih većina pruža socijalne usluge i distribuira različite oblike humanitarne pomoći.⁵³ Povrh svega, postoji niz nevladinih organizacija sa sedištem u Prištini koje su uključivale zajednice Roma, Aškalija i Egipćana u svoje aktivnosti, bilo da su one na lokalnom nivou ili zagovaranje na nivou odlučivanja / političkom nivou. Članovi RAE zajednice tokom fokus grupa izrazili su stepen sumnje u ove organizacije, rekavši da postoji opšti utisak da su ih često koristili kao „simbolične“ članove svoje zajednice kako bi prikupili podršku donatora. Jedan učesnik istraživanja ovu tvrdnju ilustrirao je primerom kada su prisustvovali događaju koji je organizovala organizacija sa sedištem u Prištini, pri čemu je njihov domaćin izrazio je svoje nezadovoljstvo jer „nisu izgledali dovoljno kao Romi za slikanje“.⁵⁴ Čini se da postoji oklevanje da se prihvate „spoljašnje“ organizacije civilnog društva, uz određeni nivo skepticizma u njihove namere zbog široko rasprostranjenih socijalnih predrasuda sa kojima se trenutno suočavaju pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.⁵⁵

53 Na osnovu fokus grupe sprovedene u martu 2021. godine sa pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Gračanići.

54 Izjava jednog člana RAE zajednice u Gračanići, mart 2021.

55 Na osnovu fokus grupe sprovedene u martu 2021. godine sa pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Gračanići.

III.

Pristup uslugama

Dostupnost usluga u osetljivim zajednicama

Pružanje usluga nevećinskim zajednicama na Kosovu predstavljalo je značajan izazov za institucije socijalne zaštite i druge ustanove „prvog reda“ koje nude medicinsku, obrazovnu i socijalnu pomoć u nedovoljno zaštićenim oblastima. Dok opštine sa srpskom većinom, posebno one na severu, uživaju blizak i relativno lak pristup javnim institucijama, druga mesta naseljena srpskim stanovništvom na zapadu Kosova imaju mnogo značajnije izazove kada je u pitanju dostupnost osnovnih usluga. Razlog tome je, u nemalom delu, geografska i društvena izolacija od većih centara sa **većinskim srpskim stanovništvom**, kao što su Severna Mitrovica ili Gračanica. Štaviše, mnoge od ovih zajednica suočene su sa visokim stepenom ekonomske izolacije, nezaposlenosti i nedostatka političke zastupljenosti što bi inače moglo poslužiti u sistematskom odgovoru na njihove potrebe na nivou odlučivanja.

Što se tiče pristupa javnim uslugama koje se nude **Romima, Aškalijama i Egipćanima**, najizazovnije područje ostaje u zdravstvenom sektoru, koji se još više pogoršao tokom pandemije. Romi, Aškalije i Egipćani žale se na zanemarivanje i diskriminaciju od strane medicinskog osoblja zbog njihove etničke pripadnosti.⁵⁶ Međutim, u obrazovanju i zapošljavanju situacija je drugačija, jer su javne institucije odobrile afirmativne mere za promociju uključivanja Roma, Aškalija i Egipćana u obrazovanje i zapošljavanje. Naime, Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije stipendiralo je učenike srednjih škola iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana kako bi promovisalo i podržalo nastavak njihovog visokog obrazovanja, dok je Nacionalna agencija za zapošljavanje usvojila posebne kvote za Rome, Aškalije i Egipćane za stručno usavršavanje i izgradnju kapaciteta.

Pristup primarnim i sekundarnim uslugama pripadnika **bošnjačke zajednice** je osnovni motiv sve glasnijih zahteva za proces formiranja opština sa većinskim bošnjačkim stanovništvom na Kosovu. Zahtev za formiranje opština ovog tipa je već godinama jedan od ključnih ove zajednice, oko kojeg, kako je utvrđeno tokom istraživanja sprovedenog za svrhu ove publikacije, postoji jedinstven društveni konsenzus. Bošnjaci u opštinama Prizren, Dragaš, Istok i Peć uglavnom žive u ruralnim sredinama, uz nemali broj onih koji su nastanjeni u urbanim delovima. Meštanima ruralnih sredina dostupnost usluga koje su pružane od strane lokalnih i centralnih institucija

predstavlja jedan od ključnih problema. Prilikom potražnje usluga osnovne administrativne prirode, pripadnici ove zajednice su, prema navodima meštana, prinuđeni da potroše znatna finansijska sredstva ne bi li uspeali da dobiju tražene usluge. Kako ističu stručnjaci iz redova bošnjačke zajednice, ovakav problem proizilazi iz činjenice da izdvojene opštinske kancelarije (poput one u selu Rečane) brojem i kvalitetom usluga koje pružaju ne ispunjavaju potrebe meštana. Otud, kako se tvrdi, postojanje jedinstva pripadnika ove zajednice u želji za decentralizacijom uprave u prilog Bošnjaka.

Medicinska nega u osetljivim/izolovanim zajednicama

Iako se sve opštine sa srpskom većinom na Kosovu mogu pohvaliti zdravstvenim klinikama i/ili bolnicama (kao što je slučaj u Severnoj Mitrovici i Gračanicu), centrima za socijalni rad, školama (osnovnim, srednjim školama i visoko-obrazovnim institucijama) i velikim prisustvom policije, mnoga područja naseljena Srbima pate od izolacije koja ih odvaja od institucionalnog života. Ovo je posebno izraženo na istočnom i zapadnom Kosovu, gde se zajednice nalaze odvojene od pružalaca usluga, kako u srpskom tako i u kosovskom institucionalnom sistemu. Mnoga sela/zajednice obuhvaćene ovim istraživanjem nemaju funkcionalan zdravstveni centar/kliniku, što znači da se oslanjaju na putovanja u Osojane, Štrpce, Severnu Mitrovicu, Goraždevac ili Gračanicu. Sela poput Crkoleza, na istoku Kosova, imaju vrlo ograničeno institucionalno prisustvo,⁵⁷ što znači da stanovnici zavise od usluga koje pružaju institucije u udaljenijim opštinama, poput Severne Mitrovice ili, ređe, Istoka.

Uprkos tome što mnogi stanovnici poseduju motorna vozila, činjenica da nemaju lak pristup medicinskoj nezi (naročito u vanrednim situacijama) izvor je gotovo stalne zabrinutosti.⁵⁸ Iako je navedeno da je pristup pružao-cima zdravstvenih usluga za rutinsko ili osnovno lečenje moguć, nedostaje jasnoće kada je u pitanju hitna pomoć (npr. u slučaju srčanog udara ili teške povrede), jer najveća bolnica na zapadu Kosova (u Osojanu) ne odgovara uvek na pozive.⁵⁹ Štaviše, mnogi lokalni stanovnici ili ne znaju kako da kontaktiraju hitne službe (tj. hitnu pomoć) koja funkcioniše u okviru kosovskog zakonskog okvira ili radije ne bi koristili njihove usluge.⁶⁰ Jedan od stanovni-

57 Na osnovu terenskog istraživanja sprovedenog na zapadnom Kosovu od februara do marta 2021.

58 Intervju vođeni u selu na zapadu Kosova vođeni u martu 2021. godine.

59 IBID

60 IBID

ka sela Crkolez izjavio je: „U redu je ako treba da posetite lekara, ali ne daj Bože da imate srčani udar, ne znam da li bi uopšte stigli ovde na vreme.“⁶¹ Pružaoci zdravstvenih usluga koji trenutno rade na zapadnom Kosovu nisu čak u potpunosti opremljeni za pružanje čitavog spektra usluga, a lokalni stanovnici su primorani da odu dalje ukoliko im je potrebna specijalizovana nega.⁶²

I pripadnici drugih zajednica na tom području suočavaju se sa sličnim situacijama, a oni koji nemaju automobil osuđeni su na duga putovanja. Stanovnici tog regiona, posebno u udaljenim, izolovanim oblastima, izjavili su da je prevoz do i iz opština sa srpskom većinom zarad medicinske nege/ pregleda i drugih rutinskih administrativnih poslova težak, zbog same činjenice da ne postoje redovne autobuske niti kombi linije koje bi ih povezivale sa većim mestima (sa srpskom ili albanskom većinom). „Ako ovde nemate automobil, nema načina da odete do Mitrovice ili Gračanice“.⁶³ Zbog ovih razloga, stanovnici sa zdravstvenim problemima koji zahtevaju dugotrajne hospitalizacije ili lečenje primorani su da značajan vremenski period provedu izvan kuće, što dodatno opterećuje članove porodice.

Nedostupnost primarne zdravstvene zaštite, nedostatak lekara i tehničkog medicinskog osoblja u mestima naseljenim Bošnjacima naročito je postalo vidljivo tokom pandemije. Primera radi, u sredinama sa značajnim brojem Bošnjaka je tokom 2020. godine nekoliko desetina naseljenih mesta ostalo bez doktora opšte prakse usled njihove migracije i odlazaka na specijalizacije, dok je opština Prizren nekoliko puta poništila konkurs za prijem novih doktora - proces koji se prolongirao i još uvek nije dovršen u potpunosti. Nedostatak medicinskog osoblja karakterističan je za udaljene seoske sredine, pa tako u regionima Župe i Gore nedostaju doktori iz specifičnih oblasti medicine (poput ginekologije).

⁶¹ Intervju sa stanovnikom sela Crkolez vođen u martu 2021. godine.

⁶² Na osnovu intervjua sa stanovnicima zapadnog Kosova objavljenih u martu 2021.

⁶³ IBID

Obrazovanje

Na osnovu Sveobuhvatnog predloga za rešavanje statusa Kosova (CPS), opštine imaju pravo da dobijaju sredstva⁶⁴ iz Republike Srbije za vršenje svojih odgovornosti u oblastima sopstvenih nadležnosti,⁶⁵ uključujući obrazovanje. Predlog takođe predviđa da škole na srpskom jeziku mogu da koriste udžbenike ili da primenjuju nastavne planove i programe koje je izradilo Ministarstvo prosvete Republike Srbije nakon obaveštavanja kosovskog Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT).⁶⁶ Stoga, prema Ustavu,⁶⁷ a u skladu sa Zakonom o lokalnoj samoupravi,⁶⁸ Zakon o obrazovanju u opštinama predviđa da opštine mogu sarađivati, između ostalog i sa institucijama i vladinim agencijama u Republici Srbiji.⁶⁹ Škole koje nastavu obavljaju na srpskom jeziku mogu zato da koriste udžbenike ili nastavne planove i programe koje je izradilo Ministarstvo prosvete Srbije, uz obavezu obaveštavanja MONT-a.⁷⁰ Međutim, u slučaju da MONT uloži bilo kakve primedbe na nastavni plan i program ili udžbenik podnet za prijavu, zakon predviđa da se osnuje nezavisna komisija koja će ih pregledati.⁷¹

Kosovske institucije ili tačnije MONT ima ustavnu obavezu⁷² da razvije i ponudi nastavni plan i program na srpskom jeziku. 2009. godine MONT⁷³ je osnovao Nezavisnu komisiju za pregled materijala za nastavu srpskog jezika u okviru reforme preduniverzitetskog obrazovanja. Komisija je tada predložila set privremenih mera koje MONT treba da preduzme kako bi nadgledao i obezbedio obrazovanje na srpskom jeziku sa nastavnim programima i udžbenicima koji dolaze iz Republike Srbije, a dok se ne izradi punopravni kurikulum na srpskom jeziku u sklopu obrazovnog sistema Kosova. Međutim, do danas, niti su kosovske institucije pokrenule proces izrade odvojenog nastavnog plana i programa na srpskom jeziku uz konsultacije sa predstavnicima zajednica, predstavnicima iz sfere obrazovanja

64 Međutim, kao što je precizirano, opštine mogu dobiti takvu finansijsku pomoć na račune u komercijalnim bankama, koji moraju biti ovlašćeni od strane Centralnog bankarskog organa Kosova, a nakon toga moraju da obaveste Centralni trezor Kosova (Aneks III, član 11.2). Pored toga, svaka finansijska donacija i srodni izdaci treba da se prijave opštinskim budžetima (Aneks III, 11.3).

65 Aneks III, čl. 11.1

66 Ibidem, čl. 7

67 Poglavlje X o lokalnoj upravi i teritorijalnoj organizaciji, član 124.4

68 Čl. 30.2. Dostupno na: <https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/Law-On-Local-Self-Government.pdf>

69 Zakon br. 03 / L-068 o obrazovanju u opštinama, čl. 4.3.

70 Ibidem, čl. 12.2

71 Ibidem, čl. 12.4

72 CPS Aneks II o pravima zajednica i njihovih članova, član 3.1, stav (b); i Ustav, član 59.2

73 Međunarodni civilni predstavnik (MCP), kancelarija osnovana u skladu sa Sveobuhvatnim predlogom za rešavanje statusa Kosova i koja deluje kao konačna instanca na Kosovu koja tumači odredbe Plana, utvrdila je da je Komisija potrebna.

iz sistema kojim upravljaju Srbi i na Kosovu i u Republici Srbiji, niti su škole sa srpskim nastavnim planom i programom slale obaveštenja MONT-u u vezi sa upotrebom nastavnih planova i programa i udžbenika iz Srbije.

Prema mapiranju obrazovnog sistema kojim upravlja Srbija, sprovedenom od strane Evropskog centra za manjinska pitanja (ECMI), 2018. godine na Kosovu je bilo približno 11.900 učenika upisanih u osnovni i niži srednji nivo obrazovanja, a 5.500 u viši srednji nivo u ukupno 69 osnovnih i nižih srednjih škola, 34 viših srednjih škola i 141 izmeštenih odeljenja.⁷⁴

Nasleđe nedavne prošlosti u saglasju sa pravnim limbom koji je stvorio uslove za postojanje dva različita obrazovna sistema rezultirali su daljom segregacijom učenika po različitim nastavnim programima. Ovo je još očiglednije u zajedničkim školama: od devet opština⁷⁵ gde postoje takve škole ni u jednoj nije registrovana formalna saradnja ili institucionalizovane prakse koje promovišu zajedničke aktivnosti i međukulturni dijalog, osim nekih izuzetaka strogo finansijske i tehničke prirode.⁷⁶ Nekoliko prilika za interakciju učenika iz zajednički korišćenih objekata gotovo nikada nisu lokalno podstaknute, već ih iniciraju međunarodne organizacije (MO) ili nevladine organizacije (NVO). Tako, na primer vannastavni časovi albanskog jezika koji se organizuju u Obiliću, finansira Kancelarija Kraljevine Švedske u Prištini u okviru projekta „Podsticanje približavanja kroz obrazovanje za demokratiju i učenje jezika“.⁷⁷

Obrazovanje se nikada nije holistički bavilo tehničkim dijalogom ili Briselskim sporazumom iz 2013. godine, iako se ono pominje među kompetencijama koje bi Asocijacija / Zajednica opština sa srpskom većinom imala prema tački 4 Prvog sporazuma o principima koji regulišu normalizaciju odnosa (ili Briselskog sporazuma).⁷⁸ Izuzetak je napravljen za Sporazum o priznavanju diploma visokog obrazovanja, koji se u početku odnosio isključivo na diplome izdate od obrazovnih institucija u Republici Srbiji i na Kosovu, izostavljajući one koje su izdate od strane obrazovnog sistema na

⁷⁴ ECMI Kosovo, *Obrazovanje na srpskom jeziku na Kosovu*, novembar 2018; str. Dostupno na: https://www.ecmikosovo.org/uploads/Education%20in%20Serbian%20Language%20_ENG.pdf

⁷⁵ Prema misiji OEBS-a na Kosovu (2018), Dragaš, Kosovo Polje, Gnjilane, Kamenica, Klokot, Lipljan, Novo Brdo, Obilić i Vitina.

⁷⁶ Ibidem

⁷⁷ <https://www.coe.int/en/web/education/fostering-rapprochement-through-education-for-democracy-and-language-learning-fred>

⁷⁸ Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa (2013). Dostupno na: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/FIRST_AGREEMENT_OF_PRINCIPLES_GOVERNING_THE_NORMALIZATION_OF_RELATIONS,_APRIL_19,_2013_BRUSSELS_en.pdf

Kosovu koji vodi Srbija.⁷⁹ Međutim u maju 2015. godine ECMI je posredovao prilikom potpisivanja Ugovora o verifikaciji diploma između MONT-a i univerziteta iz Severnoj Mitrovici (USM).⁸⁰ Uprkos procesu verifikacije uzajamnog priznavanja diploma od osnovne škole do doktorata, uključujući diplome USM-a, stvarni bilateralni razgovori o uspostavljanju odnosa između obrazovnih sistema na Kosovu tek treba da počnu.

U posebnom pogledu na kosovski kurikulum, MONT nije uspeo da integriše preporuke Nezavisne komisije za pregled materijala za nastavu srpskog jezika iz 2010. godine za izradu kurikuluma na srpskom jeziku. Razvoj kurikuluma na srpskom jeziku očigledno bi podrazumevao pokretanje otvorene diskusije o sadržaju udžbenika istorije i stoga bi bila potrebna istinska politička volja kojoj tek treba da posvedočimo. Kao što je predložila komisija, relevantne kosovske institucije mogle su bar da počnu da se angažuju “u konstruktivnom dijalogu sa prosvetnim radnicima i pedagogima kosovskih Albanaca, kosovskih Srba i drugih zajednica na Kosovu kako bi se generisale ideje i zamah za razvoj nastavnog programa i udžbenika o istorijskim temama”.⁸¹ S druge strane, kosovsko zakonodavstvo pruža okvir koji omogućava da se obrazovne potrebe učenika koji pohađaju srpske škole ispune na koordinisaniji i pregledniji način, to jest putem podnošenja zahteva za odobrenje udžbenika i drugog nastavnog materijala.

MONT takođe tek treba da primeni strateški cilj br. 1 - „promocija različitosti“ koji je uključen u Kosovski strateški plan za obrazovanje 2017-2021.⁸² MONT i obrazovne institucije na lokalnom nivou nisu uspele da razviju mehanizme i inkluzivne politike koje promovišu različitost,⁸³ uključujući posebne obrazovne module u zajednici, prema odredbama Zakona o zajednicama.⁸⁴

79 ECMI Kosovo, *Obrazovanje na srpskom jeziku i verifikacija diploma na Kosovu*, maj 2018. Dostupno na:

https://www.ecmikosovo.org/uploads/Brochure_Diploma_Verification_ENGS.pdf

80 Uredba br. 21/2015 o postupcima i kriterijumima za izdavanje sertifikata građanima Republike Kosovo koji su diplomirali na Univerzitetu Severna Mitrovica, u svrhu prijavljivanja za posao, dobijanja profesionalne licence i polaganja stručnih ispita pri javnim institucijama (2016).

Dostupno na: [http://kryeministri-ks.net/repository/docs/RREGULLORE_\(QRK\)_-_NR._212015_P%3C%8BR_PROCEDURAT_DHE_KRITERET_P%3C%8BR_L%3C%8BSHIMIN_E_CERTIFIKATAVE_SHTETASVE_T%3C%8B_REPUBLIC%3C%8BS_S%3C%8B_KOSOV%3C%8BS_T%3C%8B_CIL%3C%8BT_KAN%3C%8B_MARR.pdf](http://kryeministri-ks.net/repository/docs/RREGULLORE_(QRK)_-_NR._212015_P%3C%8BR_PROCEDURAT_DHE_KRITERET_P%3C%8BR_L%3C%8BSHIMIN_E_CERTIFIKATAVE_SHTETASVE_T%3C%8B_REPUBLIC%3C%8BS_S%3C%8B_KOSOV%3C%8BS_T%3C%8B_CIL%3C%8BT_KAN%3C%8B_MARR.pdf)

81 MONT, *Nezavisna komisija za pregled materijala za nastavu srpskog jezika - sveobuhvatan izveštaj*, 24. jun 2010: str. 17. Dostupno na:

<http://archive.erisee.org/sites/default/files/-%20Comprehensive%20Report%20of%20Independent%20Commission%20for%20the%20review%20of%20serbian%20language%20teaching%20materials.pdf>

82 MONT, *Kosovski strateški plan za obrazovanje 2017-2021*. Dostupno na:

http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/KOSOVO_EDUCATION_STRATEGIC_PLAN.pdf

83 KMOZ (Kosovska mreža za obrazovanje i zapošljavanje), *Srednjoročna evaluacija: Primena Kosovskog strateškog plana za obrazovanje 2017-21*, novembar 2019: 35. Dostupno na: <http://kosovoprojects.eu/wp-content/uploads/2020/02/Implementation-of-Kosovo-Education-Strategic-Plan.pdf>

84 Čl. 8.7 Zakona o zaštiti i unapređenju prava zajednica i njihovih članova, čl. 8.7; i Okvirna konvencija o nacionalnim manjinama, čl. 6.1 i 12.

Nakon što je 10. septembra 2015. postignut dogovor između Prištine i Beograda kojim će prva snabdevati školskim knjigama opštine na jugu Srbije sa većinskim albanskim stanovništvom, a potonja zvanično snabdevati obrazovne institucije kojima upravljaju Srbi na Kosovu, srpske vlasti su zabranile nastavni materijal na albanskom jeziku sa Kosova zbog istorijski i politički pristrasnih sadržaja,⁸⁵ držeći kamione sa nastavnim materijalom na čekanju na carinskom terminalu u Preševu šest meseci.⁸⁶ Priština je reagovala merama reciprociteta i zabranila ulazak srpskih udžbenika pre odobrenja MONT-a.

Većina pripadnika **goranske zajednice** na teritoriji opštine Dragaš osnovno i srednje obrazovanje pohađa na srpskom jeziku, po planu i programu Republike Srbije. Nastava se odvija u nekoliko osnovnih škola u seoskim sredinama i jednoj srednjoj školi u selu Mlike. Diplomci ove srednje škole u većini slučajeva se upisuju na Univerzitet u Severnoj Mitrovici, dok mali broj njih školovanje nastavlja na bosanskom jeziku na Univerzitetu u Prizrenu. Izazovi sa kojima se Goranci suočavaju na početku svake školske godine su tehničke prirode, poput dopremanja udžbenika za osnovce i srednjoškolce iz Srbije, ali i verifikovanja diploma pomenute srednje škole od strane kosovskih institucija. Veoma često su diplomci srednje škole u Gori u procesu zapošljavanja bili diskvalifikovani od strane kosovskih institucija, jer ih oni smatraju paralelnim sistemom obrazovanja. U prošlosti je bilo nekoliko slučajeva diskriminacije prilikom apliciranja za posao u lokalnim institucijama, ali i u Policiji Kosova. Školske zgrade i ostala infrastruktura gde se nastava odvija nisu u najboljem stanju, ali državanje i finansiranje istih nije transparentno iako i Kosovo i Srbija izdvajaju određeni novac za njihovo održavanje. Iako je na teritoriji opštine Dragaš pre nekoliko godina izgrađena školska zgrada koja može da primi sve učenike iz goranske, bošnjačke, ali i albanske zajednice i koja se smatra jednom od najmodernijih školskih zgrada na Kosovu, lokalna vlast opštine Dragaš i rukovodstvo pomenute srednje škole još uvek nisu našli model po kom bi se nastava u toj zgradi mogla nesmetano odvijati.

Romi, Aškalije i Egipćani na Kosovu i dalje se suočavaju sa ozbiljnim siromaštvom, dubokom društvenom isključenošću i preprekama u ostvarivanju svojih osnovnih prava. Ovi problemi utiču na njihov pristup kvalitetnom obrazovanju, što sa druge strane podriva njihove šanse za zaposlenje i os-

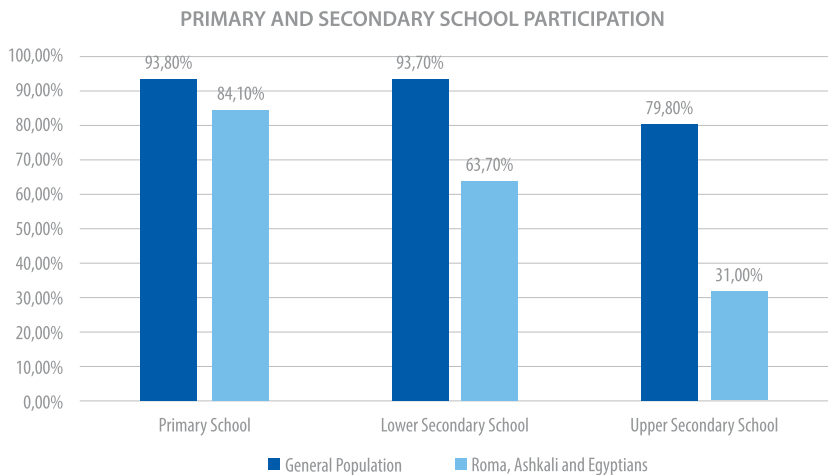
85 <https://balkaninsight.com/2015/12/10/no-end-in-sight-for-serbia-kosovo-textbooks-war-12-09-2015/>

86 <https://balkaninsight.com/2016/03/02/serbia-returns-kosovo-books-back-to-the-border-03-02-2016/>

tvarivanje prihoda, uslove stanovanja i zdravstveni status i ograničava njihovu ukupnu sposobnost da u potpunosti iskoriste svoj potencijal. Zbog toga je poboljšanje obrazovne situacije Roma, Aškalijsa i Egipćana presudan test za kosovsku vladu da postigne napredak u uključivanju ovih zajednica.

Broj dece Roma, Aškalijsa i Egipćana koja pohađaju osnovno i srednje obrazovanje na Kosovu neprekidno se povećava tokom poslednjih godina. Međutim jaz u pohađanju škole i učešću u školovanju ostaje visok, što potvrđuje najnovije Istraživanje višestrukih pokazatelja na Kosovu (MISC), koje je 2019-2020. sprovela Kosovska agencija za statistiku (KAS).

Dok tabela 1 u nastavku pokazuje da je jaz u učešću u školovanju u osnovnim školama (IV razred) prilično mali, razlika se značajno povećava u starijim razredima osnovne i prvim razredima srednje škole (razredi VI-VIII i I srednje), a naročito u višim razredima srednje škole (II-IV razredi srednje škole).



Da bi se pozabavile slabim učešćem dece Roma, Aškalijsa i Egipćana u redovnom obrazovanju, organizacije civilnog društva na Kosovu, u saradnji sa međunarodnim agencijama i donatorima, uspešno su razvile program podrške za vanškolske aktivnosti i rad u kući putem centara za učenje i time smanjili stopu napuštanja redovnog obrazovanja i povećali kvalitet obrazovanja dece koja učestvuju u školovanju. Iako ovi centri za učenje ostaju ključni u podršci obrazovanju RAE zajednica, postoji rizik da će biti zatvoreni kao rezultat propusta vlade da izdvoji neophodna sredstva za njihovo dalje funkcionisanje.

Obrazovanje na turskom jeziku se obavlja počevši od predškolskog obrazovanja do osnovnih studija. Republika Turska takođe pruža mogućnosti onima koji žele da nastave školovanje na univerzitetskom nivou. U ovom slučaju, Predsedništvo za Turke u inostranstvu i srodne zajednice nude mogućnosti stipendiranja studentima koji žele da školovanje nastave u Turskoj. Kosovsko savetodavno telo za obrazovanje Republike Turske pomaže u razvoju i unapređenju obrazovanja na turskom jeziku u osnovnim i srednjim školama u Mamuši i Prizrenu.

Uprkos činjenici da ne postoje tačni podaci, stručnjaci iz redova **bošnjačke zajednice** tvrde da je poslednjih godina i te kako uočljiv trend opadanja broja dece koja nastavu pohađa na bosanskom jeziku. Pripadnici ove zajednice imaju mogućnosti da pohađaju nastavu na bosanskom jeziku u svim sredinama u kojima žive (u sedam opština širom Kosova) po planu i programu Ministarstva obrazovanja Kosova. Kada je reč o srednjem obrazovanju, srednjoškolci iz redova ove zajednice pohađaju škole u opštinama Prizren, Peć i Dragaš i idu u posebna odeljenja na bosanskom jeziku koja su formirana u sredinama sa manjim brojem pripadnika ove zajednice. Osim toga, na Univerzitetima u Prizrenu i Peći ustanovljeni su smerovi na bosanskom jeziku. Kako tvrde građani bošnjačke nacionalnosti, pristup obrazovanju za ovu zajednicu je na zadovoljavajućem nivou, ali je zabrinjavajuća nemarnost institucija povodom znatnog broja problema sa nastavnim programom na bosanskom jeziku, čiji su nedostaci bili najuočljiviji tokom trajanja pandemije.

Obrazovanje u ugroženim/izolovanim zajednicama

Većina lokalnog stanovništva u izolovanim zajednicama živi na maloj udaljenosti od vrtića, osnovne i/ili srednje škole. To važi čak i za retko naseljena područja kao što su Goraždevac, Osojane i Orahovac, a sve se mogu pohvaliti objektima za osnovno i srednje obrazovanje. Obrazovne institucije podržava isključivo vlada Republike Srbije, a učesnici istraživanja su primetili vrlo ograničenu saradnju sa školama ili institucijama koje deluju pod kosovskim pravnim okvirom.⁸⁷

I uprkos fizičkom prisustvu obrazovnih institucija, mnogi ipak trpe zbog nedostatka sredstava, loših uslova i poteškoća u zapošljavanju nastavnika, od kojih su neki putuju iz većih opština poput Severne Mitrovice ili Gračan-

ice.⁸⁸ Mnogi od intervjuisanih takođe su izrazili zabrinutost zbog uticaja migracije i smanjenja broja stanovnika na mogućnost škola da rade, jer je broj novih učenika često daleko ispod nacionalnog proseka.⁸⁹ Štaviše, nastavnici su takođe primetili nedostatak zaliha i ponekad loše fizičko stanje zgrada u kojima su smeštene škole. Uprkos ovim izazovima, škole često imaju posvećeno osoblje i nastavljaju sa radom čak i u teškim socijalno-ekonomskim okolnostima.

Električna energija

Jedan od ključnih problema sa kojim su se **pripadnici goranske zajednice** suočavali tokom 2020. godine jeste nedostatak redovnog snabdevanja električnom energijom. Dragaš, kao opština sa značajnim brojem Goranaca, nije uspela da omogući redovno snabdevanje električnom energijom, uprkos činjenici što su, kako je naglašeno od strane predstavnika i aktivista iz ove zajednice, njeni pripadnici najredovnije platiše, bez zaostalih dugova. Problem sa snabdevanjem je naročito pogodio Gorance koji žive u udaljenim selima, gde je pristup električnoj energiji bio onemogućen u pojedinim delovima godine čak i u trajanju od nekoliko dana. Uzevši u obzir specifične geografske, vremenske i karakteristike putne infrastrukture opštine Dragaš (naročito u oblastima naseljenim Gorancima), periodičan nestanak električne energije u udaljenim naseljima praktično je uzrokovao dodatno izolovanje od ostatka sveta. Kao direktna posledica ovog problema, značajnom broju pripadnika ove zajednice i njihovim domaćinstvima naneta je prilična materijalna šteta. Iako su predstavnici Goranaca u više navrata skretali pažnju lokalnim i centralnim institucijama na ovaj problem, jedini odgovor koji su dobijali jeste da je njegov uzrok trenutno nerešiv usled, kako je navedeno od strane lokalnog ogranka elektrodistribucije, dotrajale i stare elektromreže u ovom delu Kosova. Bez obzira na česte apele, nedostatak redovnog snabdevanja energijom i dalje predstavlja nepremostivu prepreku za goransku zajednicu.

Kada je reč o **srpskoj zajednici**, korisnici usluga Energetske korporacije Kosova EKK-a (alb. *Korporata Energjetike e Kosovës*) koji žive južno od reke Ibar se nisu suočavali sa problemima poput onih među Gorancima. Međutim, prema navodima meštana, uprkos tome što redovno izmiruju svoje obaveze, povremeno dobijaju račune na kojima se nalaze dugovanja koja su navodno (prethodno) ukinuta usled dogovora koji je uspostavljen

88 IBID

89 IBID

sa redovnim platišama.⁹⁰ Nasuprot tome, deo građana četiri severne opštine ne izmiruje svoja dugovanja i ne plaća račune za električnu energiju, što predstavlja predmet višegodišnjih najava o ukidanju ovakve prakse, ali za sada, nema praktičnih rešenja na terenu. Situaciju je politički, ali i energetski, dodatno zakomplikovala činjenica da je od sredine decembra 2020. godine Srbija prekinula prenos električne energije na Kosovo.⁹¹

Bankarski sistem i telekomunikacije

Iako se Zakon o upotrebi jezika teoretski odnosi na bilo koju privatnu kompaniju koja nudi „usluge od javnog značaja“, njegova primena u toj sferi je znatno slabija nego u javnom sektoru.⁹² Klijenti koji ne govore albanski jezik često prijavljuju da nisu u mogućnosti da pristupe bankarskim uslugama na svom maternjem jeziku (na internetu, lično ili na neki drugi način) i prisiljeni su da potpišu pravno obavezujuće ugovore u odsustvu prevoda. Iako ovo često može zavisiti od konkretne banke, čini se da je problem raširen, a klijenti se često oslanjaju na neformalna (usmena) objašnjenja ugovora i druge dokumente povezane sa otvaranjem, zatvaranjem ili upravljanjem bankovnim računima.⁹³

Učesnici istraživanja u oblastima van teritorija opština sa srpskom većinom oslanjaju se na usluge koje pružaju banke u opštinama sa većinskim albanskim stanovništvom, što dovodi do situacija u kojima nisu u stanju da shvate tehničke specifičnosti poslovanja sa tim institucijama. Jedan kosovski Srbin iz Peći sumirao je svoje iskustvo rekavši: „Kada sam otišao u banku da pokušam da otvorim račun, osoba sa kojom sam razgovarao znala je samo albanski i engleski i ponudila mi samo ugovor na albanskom. Taj račun mi je bio potreban, ali zapravo nisam imao pojma šta potpisujem.“⁹⁴ Iako mnoge veće banke imaju filijale u regionima sa većinskim srpskim stanovništvom, njihovo osoblje koje govori srpski jezik izveštava da su obrasci koje dobijaju za ugovore i druga zvanična dokumenta isključivo na albanskom jeziku, uz obezbeđivanje samo “ad hoc” prevoda, što znači da su dužni da primoravaju klijente ili potencijalne klijente da sklapaju ugovorne sporazume uprkos nedostatku prevoda.⁹⁵

90 BBC, *Život na Kosovu: Ko plaća koje račune za komunalije*, 2021, dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-55677677>

91 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-prekinula-prenos-elektricne-energije-na-kosovo/31002604.html>

92 Na osnovu terenskih istraživanja i intervjua objavljenih sa predstavnicima bankarskog sektora u februaru i martu 2021.

93 IBID

94 Intervju objavljen sa stanovnikom opštine sa srpskom većinom južno od reke Ibar u martu 2021. godine.

95 Iz intervjua sa kosovskim Srbima objavljenih u opštinama južno od reke Ibar u martu 2021. godine.

Slični problemi postoje u telekomunikacijama. Dok glavni operateri (Ipko i Vala) nude opcije za registraciju za SMS obaveštenja i druge slične usluge na srpskom jeziku, ugovori o mobilnim telefonima su često dostupni samo na albanskom i/ili engleskom jeziku. U tom smislu, problem je po prirodi sličan problemu koji se viđa u bankarskom sektoru. Jedan član zajednice kosovskih Srba u opštini Peć prijavio je potpisivanje ugovora o plaćenom mobilnom telefonu na albanskom jeziku, a predstavnik mobilnog operatera nije uspeo da objasni njegove odredbe, što je rezultiralo situacijom u kojoj se dotični pojedinac suočio sa dodatnom naplatom za usluge koje nije želeo.⁹⁶

Na lokalnom nivou se **pripadnici goranske zajednice** suočavaju sa problemom kvaliteta dobijanja usluga od strane filijala banaka koje obavljaju svoju delatnost na teritoriji opštine Dragaš. Pripadnici ove zajednice, a najčešće penzioneri se žale da u tim bankama ne mogu dobiti adekvatne usluge, jer većina tamošnjih službenika ne govori goranskim ili srpskim jezikom već samo albanskim, te se uz velike poteškoće sporazumevaju. Bez obzira što je bankarski sektor deo privatnog sektora, kako su utvrdili intervjuisani stručnjaci, na Kosovu ne postoji razumevanje od strane rukovodioca banaka da bi trebalo zapošljavati pripadnike nevećinskih zajednica, koji bi pružali usluge bez ikakvih poteškoća.

KS registarske tablice (sloboda kretanja)

Registarske tablice sa "KS" oznakama se izdaju od 2011. godine kao privremeno rešenje za ograničenu slobodu kretanja zajednice kosovskih Srba, kao i za putovanje sa Kosova u (ili kroz) Srbiju. Na osnovu Sporazuma o finalizaciji primene Sporazuma o slobodi kretanja koji su postigli i potpisali Priština i Beograd u Briselu 14. septembra 2016. godine, Kosovo se obavezalo da produži važenje KS registarskih tablica na period od pet godina. Isti sporazum je zahtevao od potpisnika da ponovo razmotre ovo pitanje posle 14. septembra 2021. pod nadzorom i posredovanjem Evropske unije.

Uprkos jasno definisanim obavezama koje proističu iz Sporazuma, kosovsko Ministarstvo unutrašnjih poslova ipak je sredinom septembra saopštilo da: „U skladu sa postupkom za produženje registracije (vozila) i na osnovu Odluke br. 2020, svi vlasnici vozila koja koriste KS registracije su

⁹⁶ Intervju obavljen sa stanovnikom opštine Peć u martu 2021.

ovim dužni da, po isteku istih, zamene KS registracije RKS registracijama". Ovaj novi postupak predstavljao je direktno kršenje ugovornih obaveza i ugrozio je prava vozača da pribave ili produže registarske tablice sa "KS" oznakom. Kosovskim Srbima i drugim nevećinskim zajednicama, kojima je posedovanje KS registarskih tablica od velikog značaja, ovom odlukom je ograničeno pravo na slobodu kretanja, posebno zbog njihove povezanosti sa Srbijom. Iz istih ili uporedivih razloga, kosovski Albanci i druge zajednice videli su da je njihovo kretanje između Kosova i Srbije slično ugroženo.

Ova odluka je bila problematična jer je doneta u odsustvu konsultacija sa širom zajednicom ili stručnjacima, a što je i vlasnike KS registracija stavilo pred "svršen čin". Nedostatak pravovremene reakcije posrednika (u ovom slučaju Evropske unije) koja bi inače mogla doneti korist onima na koje se odluka odnosi, kao i pasivnost Beograda u vezi sa ovom jednostranom radnjom, doprineli su tome da je problem bio skrajnut. Štaviše, proces dobijanja novih RKS tablica (po vraćanju starih KS tablica) uključivao je (ne) određeni vremenski period upotrebe tzv. probnih registarskih tablica, koje vlasnicima vozila ne omogućava da putuju van Kosova. Ministarstvo unutrašnjih poslova nije bilo u mogućnosti da blagovremeno izda nove RKS tablice, na taj način direktno ometajući slobodu kretanja i trgovine značajnom broj pojedinaca širom Kosova.

Uprkos značajnoj reakciji OCD kosovskih Srba i pažnji koju su privukli mediji, relevantne institucije nisu izdale zvanične reakcije ili izjave.⁹⁷ NVO AKTIV je saznalo da većina vlasnika KS registarskih tablica nije pravilno obavještena o gore pomenutoj odluci. Nedostatak adekvatnog pristupa informisanju građana o novoj odluci na strani institucija stvorio je široku zabunu.

U svetlu obnove i naknadnog nastavka razgovora između Prištine i Beograda, bilo je od najveće važnosti da su obe strane podržavale već dogovorene principe. U praksi bi to značilo da je Ministarstvo unutrašnjih poslova trebalo da ukine odluku i da koordinira sve izmene postojećeg aranžmana sa Briselom i Beogradom, kako zahteva sam sporazum. Vlasnici vozila koji poseduju KS registarske tablice su direktno diskriminirane odlukom Ministarstva i nisu imale pristup mehanizmima i/ili pravo na žalbu.

⁹⁷ KosSev, NVO: *Kosovska vlada da nastavi da izdaje „KS“ registarske oznake bar do septembra 2021*, 2020, dostupno na: <https://kossev.info/nvo-kosovska-vlada-da-nastavi-da-izdaje-ks-registarske-oznake-bar-do-septembra-2021/>

Pristup dokumentima i državljanstvo

Suštinski kamen temeljac projekta izgradnje države na Kosovu u nedavnom periodu bio je napor da se zagarantuje puna i nesmetana primena kosovskog pravnog i ustavnog okvira i stvarno uspostavljanje sistema upravljanja i institucionalnih struktura koje su u stanju da efikasno odgovore na potrebe svojih građana i koje neguju okruženje koje omogućava ukorenjivanje vladavine zakona.

Ovaj prilično uzvišeni cilj zadesile su brojne nevolje koje su direktan rezultat složenog istorijskog i političkog konteksta prepunog još uvek nerešenih međuetničkih tenzija. Uprkos očiglednoj dobroj volji međunarodnih aktera i političke elite i sama vlada Kosova je u prošlosti prepoznala veličinu i obim problema koji je u pitanju. Posebno je naglasila složenost uspostavljanja pune vladavine prava na Kosovu od prestanka neprijateljstava početkom 2000-ih.⁹⁸ Štaviše, primena zakonskih i normativnih akata i samog ustava u najboljem slučaju je neravnomerno raspoređena među različitim slojevima upravljanja, što je činjenica koju su Evropska unija i druge misije prisutne na Kosovu prepoznale mnogo puta.⁹⁹

Jedno od najeklatantnijih pitanja sa kojima se suočila vlada Kosova bilo je stvaranje institucionalnog sistema koji je sposoban za sprovođenje zakona koji se odnose na zaštitu manjinskih grupa i zajednica. Iako je ukupan domet zakona koji se odnose na nevećinska prava širok i ne moraju svi uticati na svakodnevni život njihovih članova, postoje problemi koji su mnogima ozbiljno otežali puni pristup zakonskim i ustavnim pravima. Glavni među njima bio je problem pristupa ličnim dokumentima, za koji dugoročno i održivo rešenje još uvek nije pronađeno.

Uopšteno govoreći, ovaj problem ima sledeće ključne dimenzije:

- › Činjenica da je do avgusta 2018. godine kosovska vlada tretirala sve oblike dokumentacije izdate od srpskih (paralelnih) institucija na Kosovu kao nelegitimne;
- › Srbi sa Kosova koji poseduju dokumente koje je izdala Koordinaciona uprava našli su se u situaciji u kojoj su kosovske institucije i Vlada Kosova njihove putne i lične isprave smatrale nevažećim i nelegalnim, uprkos činjenici da to nije imalo pravni osnov;

98 Vlada Kosova, *Strategija pomoći vladavini zakona na Kosovu 2016 – 2019*, str. 7

99 Dokument o radu osoblja Komisije: *Izveštaj Kosovo 2018*, Strazbur, jul 2018, str. 6

› Interno raseljena lica (IRL) i ona rođena posle 1999. godine, posebno na severu Kosova, suočavala su se, a i dalje se suočavaju, sa izazovima u dobijanju kosovskog državljanstva i dokumenata o državljanstvu.

Pre avgusta 2018,¹⁰⁰ institucije i upravni organi na Kosovu nisu (u praksi, ali ne i po zakonu) prihvatili lična dokumenta izdata od mekih „paralelnih“ institucija kao dokaz o prebivalištu i/ili pravu na državljanstvo. Kao što je navedeno u prilogima nevladine organizacije AKTIV Evropskoj uniji iz januara 2018: “Čini se da je jedno potencijalno opravdanje ili osnova za ovo bila usmena izjava koju je 2016. dala Edita Tahiri,^{101, 102} u kojoj je izjavila da su bilo kakvi i svi dokumenti izdati za Srbe koji žive na Kosovu nezakoniti. Uprkos tome, nije bilo formalnog zakona ili administrativne naredbe i/ili uputstva koji su opisivali ili nalagali ovu praksu. To je još uvek prisutno među kosovskim vlastima, posebno graničnim i carinskim agentima, da se pasoši ili lični dokumenti izdati od strane Koordinacione uprave Vlade Srbije ne prihvataju kao važeći za međunarodna putovanja. Poreklo ove prakse je opet nejasno, ali bez obzira na to ozbiljno ometa slobodu kretanja pogođenih.

Vremenski redosled:

› Ministarstvo unutrašnjih poslova izdalo je uputstva pod nazivom “Uputstvo o kriterijumima koji sadrže dokaze o državljanstvu SRJ i prebivalištu na teritoriji Kosova 1. januara 1998“. Iako su nastojali da razjasne niz postupaka u procesu podnošenja zahteva za državljanstvo Kosova, nisu naveli da li su dokumenti izdati od paralelnih institucija pravno valjani u svrhu dokazivanja stalnog boravka na teritoriji Kosova.

› U julu 2018. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova izdalo je administrativnu naredbu u kojoj se navodi da „svi građani Kosova mogu da se prijave za akte o statusu civilne registracije (rođenja, venčanja i smrti)“ koristeći dokumente izdate od „srpskih struktura“ na Kosovu.¹⁰³

Iako su neke od ovih promena imale pozitivan karakter, gore pomenuti redosled stupio je na snagu u leto 2018, a istekao je 2019. Da li će nalog biti produžen ili ne, još je neizvesno i nejasno. Pored toga, nalog prihvata samo

100 Kada je Ministarstvo unutrašnjih poslova izdalo naredbu da kosovske institucije prihvate dokumente izdate od srpskih institucija na Kosovu kao dokaz o prebivalištu.

101 <http://prishtinainsight.com/kosovo-bans-usage-serbian-parallel-id-cards/>

102 <http://prishtinainsight.com/documented-yet-invalid-mag/>

103 Ministar unutrašnjih poslova, *Naredba br. 296/2018*, 07.05.2018.

dokumente izdate do 2016. (u nalogu nije navedeno obrazloženje). Do sada malo šta ukazuje na to da je ovo značajno popravilo situaciju za one Srbe (i ostale članove nevećinskih zajednica) koji su imali poteškoća u pristupu dokumentima o državljanstvu, jer je pomenuto naređenje doneto uz određen stepen tajnosti i do danas, nije učinjen napor od strane Vlade Kosova da promenu saopšti kosovskim Srbima ili drugim pogođenim nevećinskim zajednicama. Određena količina anegdotskih dokaza sugeriše da se nalog sprovodi u opštini Severna Mitrovica.

Vlasnici pasoša izdatih od strane Koordinacione uprave za Kosovo i Metohiju (a koja funkcioniše u okviru sistema Republike Srbije) suočavaju se sa nizom problema koji se tiču slobode kretanja. Uprkos činjenici da u ograničenoj meri mogu da putuju u određene zemlje regiona, kosovske institucije i dalje ne priznaju ovaj putni dokument, te se isti ne može koristiti za ulazak i izlazak sa Kosova. Suštinski problem tiče se nepostojanja zvaničnog dokumenta koji reguliše upotrebu ovih pasoša, što predstavnicima institucija otvara dovoljno prostora za manipulaciju i zloupotrebu. Sličnost u ovakvom pristupu uočava se i u tretiranju pasoša Republike Srbije prilikom ulaska na Kosovo, gde se isti ne priznaju uprkos činjenici da ne postoji nijedno administrativno uputstvo kojim se ovaj dokument označava nelegitimnim.

Pripadnici bošnjačke zajednice su tokom istraživanja sprovedenog u okviru prikupljanja podataka za ovaj izveštaj, skrenuli pažnju na administrativne greške koje se često pojavljuju prilikom izdavanja ličnih dokumenata. Naime, Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje je zaduženo za izdavanje identifikacionih dokumenata, u nekoliko navrata je načinilo (ne) namernu grešku prilikom unosa ličnih podataka pripadnika ove nevećinske zajednice. Kao najčešće uočene greške bile su zamena originalnog slova ć na bosanskom jeziku (zamenjeno pandanom u albanskom jeziku - q) i nepravilnog unosa adrese stanovanja na albanskom jeziku umesto na maternjem (npr. *Vitomiricë* umesto *Vitomirica*), što je zakonska obaveza. Kada je reč o izdavanju kosovskih pasoša, broj prethodno navedenih grešaka na bosanskom jeziku je jako redak, ako ne i nepostojeći. Sa druge strane, kosovski Bošnjaci prilikom apliciranja za lična i ostala dokumenta u određenim situacijama nailaze na probleme, uglavnom jezičkog karaktera, prilikom obraćanja zaposlenima u lokalnim i centralnim institucijama. U tom smislu, na lokalnom nivou postoje znatne razlike među opštinama u kojima Bošnjaci čine značajan udeo u ukupnom stanovništvu.

Građani goranske nacionalnosti su takođe ukazali na povremene slučajeve slovni i jezičkih grešaka unetih u lična dokumenta, ali su se takvi slučajevi uglavnom odnosili na označavanje mesta prebivališta na albans-

kom jeziku. Kao i pripadnici bošnjačke i srpske zajednice, Goranci na Kosovu se prilikom obraćanja institucijama centralnog nivoa često suočavaju sa problemom odsustva zaposlenih koji govore njihovim maternjim jezikom. Međutim, prema svedočenjima pripadnika goranske i bošnjačke zajednice, značajnih ili manjih administrativnih prepreka u procesu dobijanja dokumenata na Kosovu nije bilo.

Sa druge strane, kao najveću prepreku pristupu dokumentima **pripadnici RAE zajednice** vide u ustaljenoj praksi neadekvatnog odnosa od strane lokalnih i centralnih institucija. Ovaj problem potpada pod širi spektar, kako intervjuisani stručnjaci iz ove zajednice navode, institucionalne diskriminacije prema pripadnicima RAE zajednice. Uz to, kao česta prepreka u dobijanju dokumenata je simptomatičan nedostatak novčanih sredstava koji je neophodan u procesu apliciranja.

Prema tvrdnjama građana i stručnjaka **iz redova turske zajednice**, njeni pripadnici ne nailaze na prepreke prilikom apliciranja za dokumenta. Kako je u nekoliko navrata istaknuto, sva neophodna dokumenta se na centralnom i lokalnom nivou mogu dobiti i na turskom jeziku, što pripadnicima ove zajednice u znatnoj meri olakšava komunikaciju sa institucijama. Međutim, kada je u pitanju komunikacija na turskom jeziku sa službenicima u pojedinim institucijama centralnog nivoa, česti su slučajevi kada isti ne mogu da pruže usmena objašnjenja o procedurama i zahtevima građana čiji je maternji jezik turski.

Kašnjenja prilikom apliciranja i preuzimanja ličnih dokumenata tokom 2020. godine bio je zajednički imenitelj prepreka za sve zajednice na Kosovu, usled ograničenog rada institucija tokom trajanja pandemije.¹⁰⁴

104 Kosovo Onlajn, *Građani Kosova bez ličnih karata do decembra*, 2020. Dostupno na: <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/gradjani-kosova-bez-licnih-karata-do-decembra-8-10-2020>

IV. Socijalno-ekonomska pitanja

Materijalna sigurnost

Iako bi migracija iz centralne Srbije i drugih bivših jugoslovenskih republika mogla u velikoj meri biti podstaknuta pogoršanjem ekonomske situacije, srpsko iseljavanje sa Kosova motivisano je raznovrsnijim nizom faktora. Demografski trendovi među kosovskim Srbima ukazuju na generalizovani pad ukupne populacije koji se uglavnom može pripisati stalnom i neprekidnom protoku migranata. Iako je sukob krajem 1990-ih na mnogo načina bio katalizator ovog propadanja, rezultujući nedostatak održivih ekonomskih prilika za materijalno i profesionalno napredovanje znači da za mnoge mlade Srbe postoji izražena oskudica budućih životnih izgleda na Kosovu. Ovde treba napomenuti da ekonomski pokazatelji u srpskim enklavama na Kosovu nisu nužno drastično gori nego na Kosovu u celini; istraživanje koje je sprovedla Svetska banka 2017. godine stavilo je nezaposlenost mladih na tmurnih 57%. S tim u vezi, podaci o nezaposlenosti za interno raseljena lica na Kosovu su astronomski: 69,5% njih je prijavilo da su bez posla i da nemaju redovne prihode. Učesnici fokus grupa i intervjua često su se žalili na nedostatak dugoročnih i sigurnih mogućnosti zaposlenja. Ovo je posebno tačno u zajednicama kosovskih Srba južno od reke Ibar, gde mladi uglavnom ne vide budućnost za sebe.¹⁰⁵ Manja sela se suočavaju sa postepenim smanjenjem stanovništva uglavnom zbog odlaska mlađih članova zajednice, što ilustruje izjava jednog stanovnika Crkoleza: „Voleo bih da ostanem, ali ako želim da radim, jedina mogućnost mi je da odem”.¹⁰⁶ Rezultat toga je veliki broj manjih sela koja su naseljena gotovo isključivo starijima i čija su deca odavno otišla u potragu za dugoročnom ekonomskom sigurnošću.¹⁰⁷

Loša ekonomska i materijalna situacija u mnogim delovima Kosova naseljenim Srbima komplikuje činjenica da se suočavaju sa onim što se može opisati kao neizvesna politička, institucionalna i kulturna budućnost na Kosovu. Čini se da je zabrinutost zbog sudbine srpskih institucija i njihove sposobnosti da pružaju usluge (zdravstvo, obrazovanje, socijalna zaštita) velika u srpskoj zajednici, upravo zbog činjenice da se ona komplikuje nedostatkom poverenja u sposobnost javnog sektora na Kosovu da obezbedi adekvatan nivo socijalne zaštite.¹⁰⁸ Zabrinutost zbog budućnosti javnih tela koje finansira Vlada Republike Srbije ima snažnu ekonomsku

105 Na osnovu terenskog istraživanja sprovedenog u srpskim enklavama na Kosovu u martu 2021.

106 Intervju obavljen sa stanovnikom Crkoleza u martu 2021.

107 IBID

108 Na osnovu terenskog istraživanja sprovedenog u srpskim enklavama na Kosovu u martu 2021.

dimenziju i preovladava osećaj da bi njihov (potencijalni) odlazak doveo do pada materijalnog blagostanja lokalnog stanovništva, posebno kada se uzme u obzir da su izvor pouzdanog zaposlenja za mnoge lokalne porodice. Štaviše, postoji i opšte nezadovoljstvo činjenicom da je zaposlenje u javnom sektoru, bilo kosovskom ili srpskom, jedan od retkih izvora dugoročnog zapošljavanja. Iako su mnogi učesnici u fokus grupama i intervjuima izjavili da preferiraju da ostanu u svojim trenutnim zajednicama, oni osećaju da je neizvesna budućnost glavni motiv za njihovu želju da odu. Ovaj osećaj materijalne nesigurnosti možda pogoršava utisak da politički predstavnici i državne institucije ne pružaju odgovarajuće usluge.

Pristup Roma, Aškalija i Egipćana radnim mestima je ograničen iz različitih razloga: niskog stepena obrazovanja, barijera na tržištu rada, segregacije i loših uslova za život. To povećava siromaštvo, ono posledično proizvodi nisko obrazovanje i neadekvatne životne uslove, što sve doprinosi kontinuiranom ciklusu siromaštva sa kojim se ove zajednice suočavaju duži vremenski period. Romi, Aškalije i Egipćani čine 2,07% stanovništva na Kosovu, međutim skoro 10% državnih socijalnih davanja dodeljuje se članovima ove tri zajednice, što pokazuje da je nivo siromaštva znatno veći nego u ostatku društva. Učešće Roma, Aškalija i Egipćana u strukturama zapošljavanja u javnim institucijama je znatno niže od njihovog prisustva u ukupnoj populaciji, zbog čega postoji povećan broj zahteva prema institucijama da stvore uslove za ravnopravno učešće ovih zajednica u javnim institucijama, a kao deo od kvote od 10% za zapošljavanje manjina.

Ono što se pokazalo kao **zajednički problem među pripadnicima nevećinskih zajednica**, na osnovu istraživanja koje je sproveo NVO AKTIV, je problem tzv. "odliva mozgova" koji je postao goruće pitanje. Stručnjaci koji su intervjuisani tokom istraživačkih aktivnosti istakli su da su loša materijalna situacija i nedostatak zaposlenja među obrazovanim mladim ljudima iz ovih zajednica doveli do toga da odluče da nove mogućnosti i zaposlenje potraže van Kosova. To je slučaj i sa onima kojima nedostaje formalno obrazovanje, a koji su se našli u situaciji da je migracija u razvijenije zemlje postala jedino održivo rešenje za njihove finansijske i materijalne probleme.

Imovina

Rešavanje pravno-imovinskih odnosa i problema uzurpirane imovine je dvadeset godina nakon sukoba i dalje aktuelno. Uprkos značajnoj finansijskoj i logističkoj pomoći pruženoj procesu rešavanja problema od strane međunarodnih aktera, te angažovanju centralnih i lokalnih institucija,

pravo na neprikosnovenost privatne imovine spada u domen izazova čije konačno premošćavanje nije na vidiku. Iako su tokom tehničkog dijaloga između Prištine i Beograda dogovorene osnove i utvrđeni principi "hvatanja u koštac" sa problemom velikog broja nedefinisanih imovinsko-pravnih odnosa na Kosovu, od trenutka potpisivanja dogovora o razmeni katastarskih knjiga (2011) nije uočen suštinski napredak. Nadalje, sporazumom je dogovoreno osnivanje Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine (KAUVI), odnosno tela koje je institucionalno trebalo da se angažuje na rešavanju ovog problema, a koja je praktično postala funkcionalna tek 2016. godine. Osim što je proces razmena kopija katastarskih knjiga bio podložan opstrukcijama, nejasno definisani normativni okvir i ingerencije KAUVI-ja dodatno su otežali ubrzavanje procesa konačnog utvrđivanja vlasništva nad imovinom raseljenih lica.

U međuvremenu, započeti procesi pred lokalnim sudovima u kojima su građani tražili povrat imovine i/ili dokazivanje vlasništva nad istim, postali su predmet čestih odlaganja, odsustva prevoda na maternje jezike stranaka i administrativno-birokratskih prepreka. Visoka finansijska cena učestvovanja u sudskim procesima sprečila je mnoge potražioce svojih imovinskih prava da dostignu dugo željenu pravdu. U tome su ih u značajnoj meri sprečili troškovi prevoza, plaćanja odbrane i administrativno-sudskih taksi. Bez obzira na mogućnost obraćanju besplatnoj pravnoj pomoći, opterećenost advokata velikim brojem aktivnih slučajeva u lokalnim sudovima postao je jedan od ključnih izazova za zainteresovane stranke. Takođe, vremenska distanca od trenutka napuštanja domaćinstava nakon sukoba, ostavila je vlasnike imovine starije dobi bez direktne pomoći/asistencije u procesu pokretanja (ili nastavka) procesa dokazivanja vlasništva nad imovinom.

Rešavanje ovog problema dodatno komplikuje značajan broj oštećenih objekata u vlasništvu raseljenih lica, kojima je uz finansijsku podršku za učešće u sudskim procesima, neophodna i ona koja bi bila namenjena obnovi objekata. Iako su međunarodne misije uz posredovanje Ministarstva za zajednice i povratak pomogle obnovu značajnog broja domaćinstava povratnika širom Kosova, ti slučajevi uglavnom nisu bili predmet sudskih procesa čiji je cilj utvrđivanje prava nad imovinom. Na osnovu podataka koje poseduje KAUVI, ukupno je utvrđeno 42.749 slučajeva uzurpirane imovine, od kojih su 12.823 predmeta trenutno pod ingerencijom ove agencije. Poslednjih godina primećen je osetan napredak u procesu rešavanja pojedinih slučajeva pod upravom KAUVI-ja. Međutim, značajan udeo u slučajevima koji su privedeni kraju čine i oni u kojima je spor rešen prodajom imovine osobama koje su u međuvremenu uzurpirale imovinu. No, bez obzira na sve navedene nedostake koji mogu biti premostivi, najveća odgovornost i

dalje leži na nadležnim institucijama koje, uprkos objektivnim ograničenjima, i dalje ne pokazuju dovoljno interesovanja i volje za prevazilaženjem trenutnog delimičnog statusa “quo” u napretku rešavanja problema imovinsko-pravnih odnosa.

Proces povratka

Proces povratka raseljenih lica u periodu nakon završetka sukoba na Kosovu tekao je sporo i bio je opterećen uplivom dnevne politike i nacionalističkih narativa. Uprkos značajnoj finansijskoj i logističkoj podršci međunarodne zajednice, te lokalnih i centralnih institucija, broj lica iz redova nevećinskih zajednica koja su se vratila na Kosovo je skoro pa zanemarljiv. Ključni faktori koji su, naročito u zapadnom delu Kosova, uticali na usporen proces povratka raseljenih lica su nebezbednosno okruženje i krhka institucionalna i administrativna podrška povratnicima. Česti fizički i napadi na imovinu, te otpor od strane lokalnog stanovništva prema povratnicima, tokom protekle dve decenije demotivisali su one koji su izrazili želju za povratkom i uspostavljanjem normalnog/održivog života na Kosovu. Nerešeni imovinsko-pravni odnosi, kao i česti slučajevi uzurpacije imovine raseljenih lica, neretko su praćeni neadekvatnom reakcijom nadležnih institucija. Uz to, ograničena sloboda kretanja i pristup uslugama dodatno su ugrozili proces porasta broja lica koja su se vratila na Kosovo. U takvim okolnostima pad broja povratka na Kosovo direktna je posledica prethodno navedenih činilaca.

Prema podacima OEBS-a¹⁰⁹ i Ministarstva za zajednice i povratak,¹¹⁰ od 1999. do kraja 2018. godine od ukupno 220.000/226.400 raseljenih lica (nealbanske nacionalnosti) na Kosovo se vratilo 28.110/28.000. Broj povratnika se, naročito u poslednjoj deceniji, smanjivao, pa je tako u periodu između 2015. i 2019. godine tekao na sledeći način:

- › 2015. godine: 802 povratnika,
- › 2016. godine: 582 povratnika,
- › 2017. godine: 498 povratnika,
- › 2018. godine: 327 povratnika,
- › 2019. godine: 115 povratnika.

109 <https://www.osce.org/files/f/documents/e/d/440744.pdf>

110 <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-raseljeni-vratili-se-pa-brzo-otisli/30743454.html>

U odnosu na brojku od 1.608 iz 2006. godine, gorenavedeni podaci idu u prilog tvrdnji da se broj povratka na Kosovo eksponencijalno smanjuje. Bez obzira na ograničavajuće okolnosti i poteškoće prouzrokovane pandemijom virusa korona, tokom 2020. godine se vratilo 273 lica.¹¹¹ Međutim i ova brojka ukazuje na već ustaljenu praksu. Od ukupnog broja povratnika, najviše je bilo onih iz srpske zajednice, zatim egipćanske, romske i aškalijske. Srbi povratnici su se u poslednjih nekoliko godina vraćali uglavnom u opštine sa srpskom većinom (Gračanica, Severna Mitrovica, Zvečan, Štrpce, Novo Brdo i Ranilug), dok su se u tom procesu pripadnici RAE zajednice vratili u sredine u kojima su tradicionalno živeli. Osetni porast broja povratnika je u periodu od poslednjih sedam godina uočen i u opštinama poput Gnjilana, Obilića, Istoka i Kline. Međutim, povratak u urbane/gradske celine na Kosovu praktično nije ni postojao od samog početka procesa, što je u značajnoj meri ograničilo efekte integracije srpske zajednice u kosovski sistem i društvo u celini.

Na osnovu tvrdnji intervjuisanih povratnika, trenutna situacija ne uliva nadu u poboljšanje uslova za njihov bezbedan i održiv život. Kako je naglasio jedan od povratnika u selo na zapadu Kosova koji već sedam godina živi i radi na svom obnovljenom imanju "bezbednosna i institucionalna nesigurnost ostaju i dalje ključne prepreke normalnom životu". Dodavši tome loše infostrukturne uslove u povratničkim sredinama, kao i konstantu nezavidnog materijalnog i finansijskog stanja među povratničkim življem, celokupan proces povratka ozbiljno je doveden u pitanje.

111 <http://radiomitrovicasever.com/2020/12/30/ministar-jevtic-u-2020-povratak-na-porazavajućem-nivou-273-povratnika-i-62-incidenta-u-kojima-su-oni-zrtve/>

V. Identitet i kulturno nasleđe

Zaštita lokacija kulturnog nasleđa (SPC)

2017. godine, Vlada Kosova usvojila je odavno očekivanu Nacionalnu strategiju za kulturno nasleđe¹¹² koji predstavlja jedini vladin dokument u kojem se izričito pominje „potpuno diskreciono pravo“ Srpske pravoslavne crkve (SPC) „u upravljanju i pristupu njenim kulturnim dobrima, uključujući konzervaciju i restauraciju spomenika u skladu sa međunarodnim standardima, delujući u skladu sa kosovskim zakonima“.¹¹³

Zaštita kulturnog nasleđa svih zajednica u opštem je interesu svih građana na Kosovu. Očuvanje kulturnog nasleđa znači održavanje i poboljšanje njegove vrednosti, ali takođe i stavljanje ovih vrednosti na raspolaganje svim zajednicama na Kosovu. Ono što takođe naglašava potrebu zaštite kulturnog nasleđa jeste činjenica da zajednice takođe mogu imati ekonomsku korist od njegove promocije i zaštite. Pored toga, zaštita i rehabilitacija kulturnog nasleđa na Kosovu mogu igrati ključnu ulogu u podsticanju pomirenja i međuetničkog dijaloga.

Odeljenje za kulturno nasleđe pri Ministarstvu kulture, omladine i sporta (MKOS) odgovorno je za upravljanje kulturnim nasleđem na Kosovu. Ono takođe upravlja radom Kosovskog instituta za zaštitu spomenika (KIZS) i šest regionalnih centara za kulturno nasleđe (RCKN) u Prištini, Prizrenu, Peći, Đakovici, Mitrovici i Gnjilanu, koji su zaduženi za zaštitu i očuvanje materijalnog kulturnog nasleđa. Na opštinskom nivou, šef Direkcije za kulturu, uključujući kulturno nasleđe, podnosi izveštaje odgovarajućem RCKN, kao i MKOS na centralnom nivou. Dalje, Kosovsko veće za kulturno nasleđe (KSKN), savetodavno telo Skupštine Kosova, između ostalih ima mandat da odobri Spisak kulturnog nasleđa, podržavajući njegovu zaštitu, očuvanje i upravljanje.

Pored toga, Odeljenje za prostorno planiranje i Zavod za prostorno planiranje Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja (MŽSPP) angažovani su na zaštiti posebnih zona zaštite (PZZ) i osiguravaju da su prostorni planovi za područja unutar PZZ u skladu sa zakonima koji ih regulišu.

Savet za primenu i nadzor (SPN) je posebno telo, čiji je rad započeo u junu 2010. godine i koje je zaduženo za nadgledanje i omogućavanje primene Zakona o posebnim zaštićenim zonama, između ostalog, olakšavajući rešavanje sporova između SPC i kosovskih centralnih kao i lokalnih

institucija.¹¹⁴ Na osnovu administrativnog uputstva MŽSPP iz 2013,¹¹⁵ Savet trenutno ima pet članova: ministar MŽSPP, ministar MKOS, SPC na Kosovu, specijalni predstavnik EU (EUSR) na Kosovu i šef misije OEBS-a na Kosovu, a kopredsedavaju MŽSPP i EUSR.¹¹⁶

Kao što je izvestila misija OEBS-a na Kosovu, MKOS je pokrenuo spisak baza podataka o kulturnom nasleđu do 2014. godine, sa 200 od 1441 spomenika kulturne baštine pod privremenom zaštitom¹¹⁷ u skladu sa zakonskom obavezom koja proističe iz Zakona o kulturnoj baštini.¹¹⁸ Ministarstvo je 2016. donelo odluku sa spiskom od 23 dobra kulturne baštine koja su sada pod trajnom zaštitom, iako je odluka objavljena isključivo na albanskom jeziku.¹¹⁹ U vreme pisanja ovog teksta, na albanskoj verziji zvanične internet stranice Ministarstva uredno je objavljena odluka o dobrima kulturne baštine pod privremenom zaštitom¹²⁰ sa odgovarajućom listom,¹²¹ dok srpska verzija pruža samo prevedenu listu na srpski jezik.¹²² Prema zakonu međutim nije precizirano koja je institucija odgovorna za identifikaciju i popis kulturnog nasleđa,¹²³ proces u kojem relevantne kosovske institucije zaostaju, posebno ako se uzme u obzir da je od 2019. godine u bazu podataka uneto samo 200 objekata i da se čini da novi nacrt zakona nije ni na pomolu. Dobra kulturne baštine koja se predlažu za trajnu zaštitu treba po zakonu prvo dostaviti KSKN na usvajanje ili odbijanje.¹²⁴ Zapravo je KSKN taj koji odlučuje koja dobra će biti uključena na Spisak kulturne baštine pod trajnom zaštitom.¹²⁵ Međutim, Savet nije bio funkcionalan od svog osnivanja, stvoren je samo izvršni odbor, ali nije bilo stvarnog članstva.¹²⁶ U svetlu ovoga i činjenice da je Ministarstvo do danas na listu uvrstilo samo 23 stavke, čini se jasnim da nedostaci u primeni direktno ugrožavaju samu zaštitu kulturnog nasleđa.

114 Član 4. Zakona o Zonama posebne zaštite

115 Administrativno uputstvo MŽSPP br.03 / 2013 o Savetu za primenu i nadzor, 12. februar 2013

116 RIDEA (Istraživački institut za razvoj i evropske poslove), *Pitanje srpskog kulturnog nasleđa na Kosovu u kontekstu eventualnog „velikog finala“ između Kosova i Srbije*, 2019: str. 10. Dostupno na: <http://www.ridea-ks.org/uploads/BACKGROUND%20NOTE%20-%20STUDY%20ON%20SRCH%20IN%20KOSOVO.pdf>

117 Misija OEBS-a na Kosovu, Izveštaj o proceni prava zajednica - četvrto izdanje, novembar 2015: str. 32. Dostupno na: <https://www.osce.org/kosovo/209956>

118 Član 3.3

119 Ministarstvo kulture, omladine i sporta, *Odluka br. 69/2016*, 10. oktobar 2016. godine

120 https://www.mkr-ks.org/repository/docs/Vendimet_e_regjistrir_2020-21.pdf

121 https://www.mkr-ks.org/repository/docs/Regjistri_i_Trash%C3%ABgimis%C3%AB_Kulturore_-_Shqip.pdf

122 https://www.mkr-ks.org/repository/docs/Regjistri_i_Trash%C3%ABgimis%C3%AB_Kulturore_-_Serbisht.pdf

123 Član 3.1 Zakona o kulturnoj baštini pominje samo „identifikacija kulturne baštine će se izvršiti inventarom, a sprovedeće je nadležna institucija“

124 Član 4.3 Zakona o kulturnom nasleđu

125 Ibidem, član 4.4

126 Kao što se pojavljuje na zvaničnoj veb stranici Saveta, verzija na albanskom <https://kkk.rks-gov.net/Home/Organization>

Sve u svemu, kako je naglasila Misija OEBS-a na Kosovu, Zakon o kulturnom nasleđu je u skladu sa međunarodnim standardima, ali ne uspeva da razjasni koja je agencija/institucija odgovorna za koji zadatak, jer se termin „nadležna institucija“ koristi u celom tekstu pomenutog zakona. Ovo predstavlja ozbiljne probleme, posebno u oblasti inspekcija, konzervacije i restauracije, kao i izdavanja građevinskih dozvola i time sprečavanja nelegalnih građevinskih aktivnosti.¹²⁷

Stoga, epizode divlje gradnje koje se još uvek javljaju u ZPZ, nejasnoće u nadležnostima različitih relevantnih institucija/agencija, a samim tim i neblagovremeni odgovori institucija na lokalnom i centralnom nivou, ukazuju na potrebu za novim Nacrtom zakona o kulturnom nasleđu.¹²⁸ Njime bi se otklonili nedostaci u primeni, ažurirale i/ili poboljšale odredbe i pojasnio pravni status kao i autoritet za donošenje odluka SPN.¹²⁹ Kao što je istaknuto u najnovijem izveštaju Evropske komisije „Kosovo treba da napreduje u izradi Zakona o kulturnom nasleđu, koji bi trebalo tačno da odražava svoje obaveze prema Aneksu V Ahtisarijevog plana“.¹³⁰ Uzimajući u obzir Zakon o posebnim zaštitnim zonama, na 41 verskom lokalitetu Srpske pravoslavne crkve određene aktivnosti su dozvoljene samo uz saglasnost SPC.¹³¹ Međutim, zakonodavstvo ne definiše tačan postupak po kome opštinske vlasti mogu tražiti saglasnost ili podneti zahtev ili odrediti rok za odgovor SPC.

Kao što je istakla Misija OEBS-a na Kosovu 2015. godine „broj incidenata koji pogađaju mesta kulturnog i verskog nasleđa zajednica i dalje je veoma zabrinjavajući i negativno utičući i na međuetničke odnose i na prava zajednica da uživaju i imaju koristi od svog nasleđa“.¹³² U posebnom osvrtu na zajednicu kosovskih Srba, poslednjih godina ilegalna gradnja unutar ZSZ i dalje predstavlja problem, a pored krađa i vandalizma. Najistaknutiji primeri su izgradnja ribnjaka i restorana u okviru ZSZ manastira Visoki Dečani, kao i drvenih koliba za kafiće i drvenog mosta u okviru SZS Pečke patrijaršije,¹³³ za koji SPC nije konsultovana, niti je prema važećem zakonu tražena dozvola.

127 Misija OEBS-a na Kosovu, *Izazovi u zaštiti nepokretnog materijalnog kulturnog nasleđa na Kosovu*, 2014: str. 10

128 MKOS je 2015. godine započelo reviziju Zakona o kulturnom nasleđu i predložilo nacrt zakona. Tokom procesa, međutim, Ministarstvo nije uspeo da se konsultuje i uključi zajednice i verske grupe. U maju iste godine, Nacrt zakona je zatim povučen nakon što je podnet Skupštini

129 RIDEA (Istraživački institut za razvoj i evropske poslove), *Pitanje srpskog kulturnog nasleđa na Kosovu u kontekstu eventualnog „velikog finala“ između Kosova i Srbije*, 2019

130 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Kosova 2020*, str. 85. Dostupno na:

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/kosovo_report_2020.pdf

131 Član 6

132 Misija OEBS-a na Kosovu, *Izveštaj o proceni prava zajednica - četvrto izdanje*, novembar 2015: str. 33.

133 Ibidem

U novije vreme, 2019. godine, situacija je ostala ista sa slučajevima nekontrolisane i neregulisanе gradnje, zajedno sa neadekvatnom upravom i zaštitom kulturnog nasleđa uopšte.¹³⁴ Naime, u leto 2019. Eparhija Raško-prizrenska SPC objavila je dva zvanična saopštenja u vezi sa neovlašćenim građevinskim radovima u Sabornom hramu Svetog Nikole u Novom Brdu¹³⁵ i rimokatoličkom misom koja je služena u krugu crkve.¹³⁶

ZSZ manastira Visoki Dečani i pravni spor koji se tiče ovog pitanja zaslužuju posebnu pažnju. U maju 2016. godine, nakon 16 godina parnice, Ustavni sud je potvrdio¹³⁷ vlasništvo manastira nad 24 hektara spornog zemljišta u opštini Dečani. Zapravo, Vlada Srbije je 1997. godine vratila manastiru 24 hektara kao naknadu za 700 hektara zemlje koja je zaplenjena 1946. godine. Uprkos tome što su zabeleženi u katastru, kosovske vlasti od 2002. godine nisu priznavale da tih 24 hektara zaista pripadaju Visokim Dečanima.

Međutim, bez sprovođenja presude Ustavnog suda iz 2016. godine i kršenjem Zakona o zonama posebne zaštite,¹³⁸ opštinske vlasti su 2018. započele građevinske radove na izgradnji međunarodnog tranzitnog puta Dečani-Plav¹³⁹ na zemljištu manastira. Godine 2019. izgradnju je prekinuo tadašnji premijer Avdulah Hoti nakon sastanka i zajedničke odluke sa gradonačelnikom Dečana¹⁴⁰ koja je obnovljena u avgustu 2020.¹⁴¹ Činilo se da je rešenje postignuto u novembru 2020. godine kada je NKM pronašao sporazum kojim će se međunarodna obilaznica graditi izvan ZPZ-a i lokalni put u okviru ZPZ,¹⁴² a odluku su potpisali svi članovi NKM, uključujući i gradonačelnika Dečana. Ipak, građevinski radovi u skladu sa odlukom NKM tek treba da počnu.

134 *Izveštaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu*, 2019, str. 24–25. Dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Press/kosovo_cso_2019_human_rights_report_en.pdf

135 <https://eparhija-prizren.com/en/statements/communique-raska-prizren-diocese-concerning-unauthorized-construction-work-cathedral-chur/>

136 <https://eparhija-prizren.com/en/statements/roman-catholic-mass-served-grounds-orthodox-church-st-nicholas-novo-brdo-diocese-raska-pr/>

137 https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/K1132_15_ANG.pdf

138 Zakon o zonama posebne zaštite, član 6

139 Opština Dečani zvanično je najavila izgradnju ovog puta sa crnogorskom opštinom Plav

140 <https://prishtinainsight.com/government-suspends-decan-to-plav-road-project/>

141 <https://eparhija-prizren.com/en/news/communique-renewed-continuation-illegal-construction-work-decani-plav-high-way-within-visoki-dec/>

142 <https://www.reportdifesa.it/kosovo-statement-by-the-implementation-and-monitoring-council-ipc/>

Uzimajući u obzir sve ove događaje,¹⁴³ NVO "Europa Nostra", koja se bavi kulturnim i prirodnim nasleđem, u aprilu 2021. godine uvrstila je manastir Visoki Dečani na listu 7 najugroženijih spomenika i lokaliteta baštine u Evropi.¹⁴⁴ Odluka je naišla na oštre kritike kosovskih institucija, političkih ličnosti i civilnog društva kosovskih Albanaca. I premijer Aljbin Kurti i predsednica Vjosa Osmani uputili su pismo žaleći se na ovu nevladinu organizaciju, a grupa od oko 40 organizacija civilnog društva izjavila je da se to uključivanje Visokih Dečana zasniva na lažnim i neproverenim podacima.¹⁴⁵ Situacija je eskalirala ličnim napadima na igumana manastira Visoki Dečani, Savu Janjića, što je nevedeno u pismu/izjavi NVO Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda (CDHRF).

Napetost u odnosima među zajednicama na Kosovu i dalje se manifestuje najčešće u obliku napada na versko i kulturno nasleđe drugih zajednica. Spomenici od verskog i kulturnog značaja podvrgnuti su stalnoj degradaciji od završetka oružanog sukoba na Kosovu 1999. godine, uključujući nedavne slučajeve vandalizma, krađe, ilegalne gradnje i uništavanja. Sistematska javna osuda svih bezbednosnih incidenata koji pogađaju mesta kulturnog nasleđa, posebno nealbanskih zajednica i preduzimanje pravovremenih aktivnosti u cilju obezbeđenja pogođenih zajednica su temelji za stvaranje i očuvanje poverenja među njima.

143 Vredi napomenuti da, prema KFOR-u, u poslednjih deset godina nije zabeležen nijedan značajan bezbednosni incident protiv manastira.

Visoki Dečani su zapravo jedini spomenik u Evropi pod tako snažnom međunarodnom vojnom zaštitom.

<https://www.gazetaexpress.com/kfor-no-significant-security-incident-was-recorded-in-the-last-10-years-against-decan-monastery/>

144 <https://www.europanostra.org/europa-nostra-and-eib-institute-announce-europes-7-most-endangered-heritage-sites-2021/>

145 <https://kossev.info/harsh-reactions-in-the-kosovo-media-to-decani-monastery-s-inclusion-in-the-7-most-endangered-2021/>

VI.

Veze sa drugim državama

Jedno od prava zagaranovanih kosovskim nevećinskim zajednicama prema trenutnom zakonodavnom okviru je pravo na održavanje odnosa sa takozvanom „drugom državom“¹⁴⁶ ili, drugim rečima, državom u kojoj je nevećinska zajednica na Kosovu u većini ili gde uživa značajne kulturne, socijalne, ekonomske i/ili političke veze. U slučaju kosovskih Srba, to je Srbija, Bošnjacima je Bosna i Hercegovina i/ili Crna Gora. To takođe uključuje pravo na obezbeđivanje finansijske podrške obrazovnim i/ili kulturnim institucijama u zajednici.

Veze između kosovskih Srba i Srbije su duboke i zajednica u velikoj meri zavisi od njih zarad svoje ekonomske i društveno-političke dobrobiti. To se, pre svega, može uočiti u prisustvu takozvanih „paralelnih“ institucija koje pružaju obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i druge socijalne usluge lokalnim zajednicama i u trgovini. Mnogi Srbi na Kosovu, posebno oni koji žive u delovima Kosova bliže Srbiji, u velikoj meri se za medicinsku negu, zapošljavanje i druge osnovne usluge oslanjaju na gradove poput Raške, Vranja, Novog Pazara, Niša. Još jedna stvar koju treba istaći je da su administrativne kancelarije za kosovske opštine u srpskom sistemu raspoređene širom centralne Srbije, što znači da su one ključna tačka za potrebe podnošenja zahteva za lične i druge dokumente. U tom smislu veze između kosovskih Srba i Srbije igraju značajnu ulogu u održavanju njihovog prisustva u srpskom institucionalnom sistemu, što utiče na putovanja, glasačka prava, kao i na pristup srpskom zdravstvu, obrazovanju i sistemima socijalne zaštite.

Iz gorenavedenih razloga, bilo kakva komplikacija odnosa između Kosova i Srbije ima direktan i često vrlo negativan uticaj na Srbe na Kosovu. To se naročito moglo videti 2018. godine izjednačavanjem poreza od 100% na robu koja dolazi iz Srbije ili u prvim danima pandemije COVID-19 kada je postalo nemoguće (sa određenim brojem izuzetaka) putovati između Kosova i Srbije. Tokom istraživanja sprovedenog za ovaj izveštaj, mnogi kosovski Srbi primetili su da su se osećali odsečeno od porodice, posla i usluga, frustrirano i sa doživljajem izolovanosti u vreme neizvesnosti.

Dok kosovski Srbi uživaju brojne veze sa Srbijom, u vidu institucionalne, ekonomske i socijalne podrške i druge zajednice imaju slične veze koje utiču na njihov svakodnevni život. Na primer, mnoge **bošnjačke škole** slede zvanični plan i program Federacije Bosne i Hercegovine i od njih dobijaju

¹⁴⁶ Ustav Kosova, član 59 (Prava zajednica i njihovih članova): [Članovi nevećinskih zajednica] uživaju neometane kontakte među sobom na Kosovu i uspostavljaju i održavaju slobodne i mirne kontakte sa osobama u bilo kojoj državi, posebno u onima sa kojima dele etnički, kulturni, jezički ili verski identitet ili zajedničko kulturno nasleđe, u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima.

udžbenike, posebno za bosanski jezik. Šira zajednica ima slabe veze sa Bosnom, pre svega zbog komplikacija tokom putovanja koje nastaju zbog činjenice da je vlasnicima kosovskih pasoša potrebna viza pre ulaska u BiH.¹⁴⁷ Štaviše, Bosna i Kosovo trenutno nemaju diplomatske odnose, što znači da se kontakt često odvija na neformalnoj i "ad-hoc" osnovi. U tom smislu, lične veze su jače sa Crnom Gorom, posebno među pripadnicima bošnjačke zajednice u opštinama Peć i Istok. Razlog tome je njihova neposredna geografska blizina i veliki broja Bošnjaka koji živi u područjima poput Rožaja i drugih obližnjih gradova.

Sa druge strane, **turska zajednica na Kosovu** ima jake kulturne veze sa Republikom Turskom u mnogim aspektima svakodnevnog života. Jedno od ključnih područja od značaja za ovu zajednicu je mogućnost studiranja na univerzitetima u raznim delovima Turske. Iako su ovo mladi kosovski Turci shvatili kao značajnu priliku koju im nudi turska država, broj kosovsko-turskih studenata koji se nisu vratili na Kosovo povećava se u poslednjih nekoliko godina, što doprinosi opštem "odlivu mozgova". Jedan od učesnika fokus grupe održane u Mamuši u prilog ovoj tezi rekao je: „Naši mladi obrazovani Turci se obično ne vraćaju na Kosovo, što posledično ostavlja Kosovo bez njihovog (profesionalnog) doprinosa društvu u celini.”

Za razliku od pomenutih zajednica, **pripadnicima goranske i RAE zajednica** nedostaju specifične veze van Kosova. Iako su, u određenoj meri, pripadnici goranske zajednice zaposleni u takozvanim „paralelnim institucijama“ koje finansira Srbija, a koje funkcionišu na jugu Kosova, interakcija sa Srbijom i veze sa njom različite su prirode od onih koje imaju kosovski Srbi. Takođe treba dodati da iako pripadnici RAE zajednice nisu povezani sa određenom državom, ipak su razvili kulturne, jezičke, političke i socijalne veze sa svojim sunarodnicima širom Evrope, posebno u susjednim zemljama poput Severne Makedonije. Pored toga, mnogi pripadnici RAE zajednice održavaju porodične veze sa sunarodnicima u regionu.

147 Ministarstvo spoljnih poslova Bosne i Hercegovine, *Pravilnik o postupku izdavanja viza građanima Kosova**, dostupan na: http://www.mvp.gov.ba/konzularne_informacije/vize/Uputstvo%20za%20%20vize%20za%20građane%20Kosova-ENG-06122012.pdf

VII.

Manje brojne nevećinske zajednice

Crnogorci

Crnogorci su jedna od nevećinskih zajednica na Kosovu koja je na poslednjem popisu stanovništva održanom 2011. godine prikazana u kategoriji "ostali". Deo pripadnika ove zajednice bojkotovao je tadašnji popis stanovništva, te je teško utvrditi njihov tačan broj, uprkos tome što su, sudeći po rezultatima popisa stanovništva iz 1991. godine, Crnogorci činili značajan procenat od ukupnog stanovništva na Kosovu (20.365 Crnogoraca na Kosovu). Prema procenama OEBS-a iz 2013. godine na Kosovu je živelo 265 Crnogoraca, što čini 0,01% udela u ukupnom broju stanovništva. Utvrđivanje tačnog broja Crnogoraca dodatno je komplikovala činjenica da su teritorijalno neravnomerno raspoređeni širom Kosova, te da postoji identitetska, jezička i kulturološka sličnost koju dele sa pripadnicima srpske zajednice.

Za razliku od ostalih nevećinskih, crnogorska zajednica nema rezervisanih mesta u Skupštini Kosova, ali ima pravo da imenuje dva (2) predstavnika u Savetodavnom veću za zajednice. Odsustvo rezervisanih mesta u skupštini posledica je činjenice da ova zajednica nije prepoznata u ustavnim okvirima. Međutim, prepoznata je kao nevećinska i jednaka ostalima u Zakonu br. 04/L-020 o izmenama i dopunama Zakona br. 03/L-047 o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu. No, bez obzira na postojanje određenih zakonskih okvira koji bi značajno doprineli integraciji ove zajednice i njihovom učešću u radu institucija, te neometanom pristupu uslugama, crnogorska zajednica na Kosovu se suočava sa nizom problema sistemskog karaktera. Prema informacijama prikupljenim tokom istraživanja, na celom Kosovu je u centralnim i lokalnim institucijama trenutno zaposleno samo sedmoro (7) pripadnika ove zajednice. Na osnovu tvrdnji intervjuisanih predstavnika, ključna prepreka u učešću u institucijama predstavlja to što Crnogorci nisu ustavom prepoznati kao ravnopravna nevećinska zajednica, te posledično ne postoji manevarski prostor za institucionalno predstavljanje i zaštitu interesa, odnosno potreba ove zajednice.

Dodatni problem u zaštiti interesa Crnogoraca na Kosovu čini i postojanje različitih političkih stavova i viđenja budućnosti unutar same zajednice. Uprkos tome što je za period 2016-2021. razrađena Strategija za afirmaciju i integraciju crnogorske zajednice na Kosovu, koja je upućena centralnim institucijama, odsustvo izrade akcionog plana njene primene za posledicu je imalo stagniranje u poboljšanju poštovanja prava ove nevećinske zajednice. Upravo iz tog razloga, sagovornici su tokom istraživanja istakli da trenutno ne postoji konsenzus oko zajedničkog nastupa prema institucijama. Sa druge strane, jedan od ključnih zahteva ove zajednice prema institucijama i dalje ostaje da ona ne bude povezivana sa srpskom zajednicom

na Kosovu, već da bude prepoznata u potpunosti kao posebna nevećinska zajednica. Prema tvrdnjama njenih predstavnika, Crnogorci na Kosovu još uvek oklevaju da se javno identifikuju, naročito u sredinama sa srpskom većinom. Kako je naglašeno, finansijska, zdravstvena i socijalna pomoć koju pruža Beograd često vodi ka asimilaciji Crnogoraca u tim sredinama.

Ključni izazov u prethodnom periodu za crnogorsku zajednicu na Kosovu predstavljaju nezavidni socio-ekonomski uslovi u kojima se ona nalazi. Visok stepen nezaposlenosti, odsustvo institucionalne zaštite, kao i značajne prepreke u pristupu uslugama institucija i dalje su gorući problemi čija rešenja nisu na vidiku. Uz to, bezbednost, naročito u povratničkim sredinama i dalje predstavlja problem sa kojim se institucije nisu dovoljno uhvatile u koštac. U tom smislu, kako su naveli predstavnici ove zajednice, bezbednosna situacija u sredinama naseljenim Crnogorcima ne razlikuje se značajno od one među kosovskim Srbima.

Crnogorci na Kosovu nemaju pristup posebnom školskom sistemu ili predmetima koje bi im omogućile očuvanje sopstvenog identiteta. Štaviše, mogućnosti za visoko obrazovanje su prilično ograničene i svode se na pohađanje jednog od dva postojeća nastavna programa koji funkcionišu na Kosovu. Uz to, kao i pripadnici srpske zajednice, (mladi) Crnogorci koji bi želeli da se zaposle u institucijama, a stekli su obrazovanje u srpskom sistemu obrazovanja na Kosovu, nisu u mogućnosti da ravnopravno učestvuju na tržištu rada usled nepriznavanja diploma. Nasuprot tome, istakli su da je uočen napredak u oblasti pristupa ličnim dokumentima, ali da i dalje postoje značajne barijere u procesu dokazivanja i pristupu državljanstvu, naročito među raseljenim licima.

Značajnu prekretnicu u održavanju i jačanju kulturnog života Crnogoraca na Kosovu predstavljalo je otvaranje Razvojnog centra Crnogoraca u Prištini, čija je uloga trebalo da bude osnaživanje veza sa Crnom Gorom, ali i mesto okupljanja crnogorske zajednice, te negovanje njihovog identiteta, kulture i tradicije. Prema rečima predstavnika ove zajednice, aktivan rad ove institucije sprečila je pandemija, ali i nedostatak finansijskih sredstava za njenu održivost. U tom smislu, crnogorska zajednica očekuje značajniju pomoć Crne Gore i kosovskih institucija u očuvanju rada Razvojnog centra, ali i značajnijem angažovanju na polju zaštite prava Crnogoraca na Kosovu, koje u poslednjoj deceniji nije bilo dovoljno.

Tokom pandemije su se pripadnici crnogorske zajednice suočavali sa sličnim, ako ne i istim preprekama, kao i ostale nevećinske zajednice pomenute u ovom istraživanju. Nedostatak pravovremenog i adekvatnog prevođa na srpski jezik (koji je razumljiv Crnogorcima) o merama u borbi protiv

pandemije i odsustvo neposredne institucionalne pomoći onemogućili su pripadnike ove nevećinske zajednice da se izbore sa posledicama prouzrokovanih širenjem virusa COVID-19. Štaviše, zbog nedovoljne informisanosti i prepreka u apliciranju za ekonomsku pomoć br. 15, broj Crnogoraca koji je poslao zahtev i kojima je pomoć odobrena je jednocifren.

Hrvati

Uprkos činjenici da Hrvati imaju dugu i bogatu istoriju na Kosovu, ova zajednica nije prepoznata u ustavnim i zakonskim okvirima. Razlog tome delimično se može pronaći i u intenzivnoj migraciji pripadnika ove zajednice sa Kosova u Hrvatsku, koja se tokom devedesetih godina desila sa jedne strane organizovano (uz podršku Vlade Hrvatske), dok sa druge, spontano (usled nezavidne socio-ekonomske situacije u sredinama naseljenim Hrvatima). Posledično, danas je teško utvrditi konačan broj pripadnika hrvatske zajednice koji je nastanjen na Kosovu. Prema različitim procenama u selima Janjevo (opština Lipljan) i Letnica (opština Vitina) trenutno živi između 200 i 300 kosovskih Hrvata.

Osim zastupljenosti u okviru Savetodavnog veća za zajednice, pripadnici hrvatske zajednice nemaju pravo da nominuju svoje predstavnike u institucijama centralnog i lokalnog nivoa. Prepreka ovakve vrste onemogućila je hrvatskoj zajednici na Kosovu da se za svoja prava i interese izbori na najbolji mogući način. Na putu razvoja potencijala ove zajednice stoje i hronično loše socio-ekonomsko stanje i migratorne tendencije, te odsustvo značajne institucionalne podrške. Štaviše, lična i imovinska nesigurnost koja je prisutna među Hrvatima u značajnoj meri predodređuje njihove planove o ostanku na Kosovu. Iako postoji značajna podrška ambasade Hrvatske u Prištini, njome je nemoguće nadomestiti prethodno navedene prepreke sa kojima se suočavaju pripadnici hrvatske zajednice na Kosovu. U takvim okolnostima, kako tvrde sagovornici iz redova ove zajednice, neophodna je izrada sveobuhvatne (institucionalne) strategije za zaštitu i očuvanje prava, interesa, kulture i jezika kosovskih Hrvata u što skorijem periodu.

Kao i ostali pripadnici nevećinskih zajednica, kosovski Hrvati su osetili posledice pandemije. Osim jezičke barijere koja im je onemogućila da pravovremeno budu obavestavani o merama institucija u borbi protiv pandemije, kosovski Hrvati su bili suočeni sa preprekama u pristupu primarnoj zdravstvenoj nezi.

Jevreji

Možda najmanja od kosovskih nevećinskih etničkih grupa, sa između pedeset i osamdeset članova,¹⁴⁸ današnja jevrejska zajednica je usredsređena na grad Prizren, dok ostali žive u Prištini.¹⁴⁹ Iz istorijske perspektive, Prizren je sedište Sefardske kulture i nasleđa na Kosovu, dok je Priština u jednom trenutku bila dom velikoj zajednici Aškenazi jevreja koji su govorili srpski, čije su poslednje preostale porpodice pobile tokom sukoba iz kasnih devedesetih zbog svoje povezanosti (realne ili percipirane) sa Srbima. Danas većina u jevrejskoj zajednici govori albanski jezik, dok neki stariji članovi tvrde da poznaju Ladino.

Iako se ne suočavaju sa značajnim nivoima nasilja i/ili diskriminacije, oni se susreću sa sličnim problemima koji muče i druge nevećinske zajednice na Kosovu, kao što su veliki nivo spoljnih migracija, ekonomska oskudica i borba za očuvanje svog kulturnog nasleđa. Predstavnici jevrejske zajednice naveli su da lokalne vlasti nisu uspele da pravilno održavaju groblja u oblastima kao što su Priština, Novo Brdo, Lipljan, Prizren, Mitrovica, i Gnjilane.¹⁵⁰ Iako je Program Ujedinjenih nacija za razvoj preduzeo napore na rehabilitaciji jevrejskih grobnica u Prištini, ovi napori tek treba da se ponove u drugim delovima Kosova.¹⁵¹ Štaviše, planovi za izgradnju sinagoge u Prištini zastali su zbog nesuglasica oko njene eventualne lokacije, uprkos činjenici da je opština 2016. godine izdala dozvolu za njenu izgradnju.¹⁵² Povrh svega, zajednici je takođe data zgrada u Prizrenu koja će na kraju biti transformisana u sinagogu i muzej. Uprkos činjenici da su predstavnici kosovske vlade redovno učestvovali u ceremonijama povodom obeležavanja Dana sećanja na holokaust, a u Prištini je podignut mali spomenik u znak sećanja na jevrejske žrtve, Shoah nije u velikoj meri pokriven nastavnim programima osnovnih i srednjih škola.¹⁵³

148 <https://balkaninsight.com/2019/12/11/kosovos-jews-in-race-to-preserve-heritage>. Pristupljeno dana 20.03.2021.

149 Za više informacija vidi: <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/kosovo/#:~:text=Policy%20and%20Engagement-,Executive%20Summary,groups%20to%20acquire%20legal%20status>. Pristupljeno dana 20.03.2021.

150 IBID

151 <https://balkaninsight.com/2019/12/11/kosovos-jews-in-race-to-preserve-heritage>. Pristupljeno dana 20.03.2021.

152 Za više informacija vidi: <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/kosovo/#:~:text=Policy%20and%20Engagement-,Executive%20Summary,groups%20to%20acquire%20legal%20status>. Pristupljeno dana 20.03.2021.

153 Za više informacija vidi: <https://balkaninsight.com/2021/01/27/ceremonies-mark-holocaust-remembrance-day-across-balkans>. Pristupljeno dana 21.03.2021.

Do objavljivanja ovog izveštaja nisu sprovedene studije sa ciljem merenja nivoa antisemitskih osećanja među kosovskom opštom populacijom. Iako su među određenim političkim i društvenim akterima primećena antiizraelska osećanja, to se nije pretvorilo u neprijateljstvo usmereno na lokalnu jevrejsku zajednicu, a uspostavljanje direktnih diplomatskih odnosa između Kosova i Izraela 2020. godine vođe zajednice pozdravile su kao značajan napredak.¹⁵⁴ Lokalno postoji niz jevrejskih nevladinih organizacija koje promovišu i artikulišu interese zajednice na centralnom nivou, od kojih je najveća „Bet Israel Kosova“, smeštena u Prištini. Bet Israel Kosova ima četrdeset pet (45) članova i radi na promociji jevrejske kulture, nasleđa i blagostanja i na unapređenju „albansko-jevrejskih“ odnosa.¹⁵⁵ Internet portal vesti „Izraeli Sot“ pruža medijsko praćenje jevrejskih pitanja i života na Kosovu i u Albaniji.

154 Za više informacija vidi: <https://www.jpost.com/opinion/israels-ties-with-kosovo-what-new-opportunities-await-657476>.

Pristupljeno dana 21.03.2021.

155 Za više informacija vidi: <http://betisrael-ks.com>. Pristupljeno dana 21.03.2021.

VIII.

Tri ključna interesa svake od nevećinskih zajednica

Bošnjaci

1. Neophodno je unaprediti kvalitet obrazovanja na bosanskom jeziku putem neometane nabavke udžbenika i proširenja ponude smerova na univerzitetima (pre svega u Prizrenu i Peći) radi razvoja potencijala bošnjačke zajednice na Kosovu. Uz to, neophodno je unaprediti i kvalitet usluga koje se pružaju na bosanskom jeziku institucija na lokalnom i centralnom nivou.

2. Postizanje konsenzusa triju političkih partija koje predstavljaju interese Bošnjaka na Kosovu s ciljem rešavanja krucijalnih problema ove zajednice, pre svega u oblastima obrazovanja, decentralizacije i zapošljavanja.

3. Ukidanje viznog režima sa Bosnom i Hercegovinom, koji nije posebno specifičan problem samo za Bošnjake sa Kosova, jer je onemogućen i neometan odlazak u ovu zemlju, što ujedno sprečava proces ekonomsko-trgovinske razmene bez prepreka.

Crnogorci

1. Utvrđivanje broja pripadnika crnogorske zajednice na Kosovu, s ciljem njenog povećanja i jačanja podrške i institucionalnog razvoja.

2. Preduzimanje afirmativnih aktivnosti usmerenih na crnogorsku zajednicu koja živi na Kosovu, sa posebnim naglaskom na očuvanje i unapređenje sveobuhvatnog položaja i identiteta.

3. Promovisanje i puna integracija crnogorske zajednice u kosovsko društvo i izjednačavanje sa drugim nevećinskim zajednicama na Kosovu.

Goranci

1. Jačanje ekonomske komponente i borba sa nezaposlenošću među pripadnicima goranske zajednice, pre svega putem prevazilaženja jezičke barijere kao ključnog problema konkurentnosti na kosovskom tržištu rada.

2. Uspostavljanje održivih uslova za sprečavanje migracije pripadnika goranske zajednice i napuštanje Gore.

3. Omogućavanje pristupa obrazovanju mlađim pripadnicima goranske zajednice, kao preduslova potpune integracije u kosovsko društvo.

Hrvati

1. Uspostaviti održivi okvir za političko zastupanje interesa zajednice kosovskih Hrvata na centralnom i lokalnom nivou, putem njenog zvaničnog priznanja kao nevećinske zajednice u okviru Ustava i relevantnih zakona.

2. Adresirati problem visoke nezaposlenosti, naročito među pripadnicima mlađih generacija kosovskih Hrvata.

3. Poboljšati kvalitet i dostupnost usluga koje se pružaju pripadnicima starije generacije kosovskih Hrvata.

Jevreji

1. Očuvati i zaštititi kulturno i arhitektonsko nasleđe kosovskih Jevreja.

2. Omogućiti učešće pripadnika jevrejske zajednice u radu tela koja se bave pitanjima prava nevećinskih zajednica (poput Savetodavnog veća za zajednice).

3. Sprovesti u delo već postojeći plan o izgradnji sinagoga na Kosovu.

Romi, Aškalije i Egipćani

1. Podjednako i potpuno uključivanje pripadnika zajednice Roma, Aškalija i Egipćana u proces zapošljavanja i inkluzivno omogućavanje pristupa zdravstvenim, obrazovnim i ostalim javnim uslugama, kao ključnih faktora za integraciju u kosovsko društvo.

2. Jačanje institucionalnih mehanizama u borbi protiv diskriminacije kao ključnog problema u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava pripadnika RAE zajednice.

3. Omogućavanje učenja romskog kao fakultativnog jezika u obrazovnim institucijama sa značajnim prisustvom pripadnike ovih zajednica.

Srbi

1. Institucije centralnog i lokalnog nivoa da poboljšaju bezbednosne uslove života za kosovske Srbe, naročito onih koji žive južno od reke Ibar. Ovo podrazumeva procesuiranje slučajeva krivičnih dela ugrožavanja privatne i imovinske bezbednosti, kao i javnu osudu incidenata od strane zvaničnika centralnog i lokalnog nivoa vlasti.

2. Omogućiti održivi povratak raseljenih Srba na Kosovo, uz systemske izmene u procesu rešavanja imovinsko-pravnih sporova u slučajevima uzurpirane imovine.

3. Zaštiti kulturno i istorijsko nasleđe Srpske pravoslavne crkve na Kosovu.

Turci

1. Pružiti pripadnicima turske zajednice kvalitetnije obrazovanje na turskom jeziku, naročito na nivou višeg obrazovanja. Takođe, neophodno je obezbediti učenje albanskog jezika za pripadnike ove zajednice na svim nivoima obrazovanja.

2. Systemsko rešavanje problema nezaposlenosti među mlađim generacijama kosovskih Turaka, a u cilju sprečavanja sve veće migracije mladih sa Kosova iz redova ove zajednice.

3. Veća ulaganja lokalnih i centralnih institucija u očuvanje kulture i jezika kosovskih Turaka.

Ova publikacija je podržana od strane Međunarodnog Olof Palme Centra i ni na koji način ne odražava stavove ove institucije.

